

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Zdravko Kozinc

**POMEN SOCIALNEGA KAPITALA ZA DELOVANJE SODOBNIH DRUŽB:
PRIMER INTEGRACIJSKEGA PROCESA EU**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2006

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Zdravko Kozinc

Mentor: doc. dr. Jernej Pikalo

**POMEN SOCIALNEGA KAPITALA ZA DELOVANJE SODOBNIH DRUŽB:
PRIMER INTEGRACIJSKEGA PROCESA EU**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2006

POMEN SOCIALNEGA KAPITALA ZA DELOVANJE SODOBNIH DRUŽB: PRIMER INTEGRACIJSKEGA PROCESA EU

Diplomsko delo se ukvarja z razvojem koncepta socialnega kapitala od njegovih teoretičnih začetkov do njegove popularizacije in uveljavitve na področju družboslovja. Prikazuje razvoj koncepta in predvsem okolja, v katerem se je koncept razvijal. Pokazati želi, da se je teorija socialnega kapitala bistveno spremenila od njenih prvih začetkov do danes. Izpostavlja determiniranost koncepta s strani ekonomske logike kapitala in donosa ter hkrati postavlja vprašanje ali s tem konceptu socialnega kapitala ne jemljemo razlagalne moči na področju družbenega delovanja. Predstavlja izsledke empiričnih raziskav s področja socialnega kapitala in skuša aplicirati idejo socialnega kapitala na integracijski proces v Evropski uniji. V zaključku podaja razmišljanje o potencialih, ki jih ima socialni kapital za razmišljanje o sodobnih družbah in procesih, ki se v njih odvijajo.

Ključne besede: socialni kapital, zgodovina koncepta, kapital, EU in socialni kapital.

THE IMPORTANCE OF SOCIAL CAPITAL FOR THE FUNCTIONING OF MODERN SOCIETIES: THE CASE OF THE EU INTEGRATION PROCESS

This diploma is presenting the historical development of the social capital theory, from it's theoretical beginnings to the era of popularization of the concept and it's consolidation in the field of social sciences. Special focus is put to the environment in which the concept was developing. The aim is to show that the theory of social capital has changed considerably since it's beginnings. Question of social capital being overwhelmingly determined by the economical logic of capital and yield, is put forward in order to try and determine whether this does not weaken the explanatory power of the concept of social capital. The conclusion of selected empirical research of social capital and application of the concept to the integration process of the EU is presented. Potential it has for reasoning about modern societies and processes which are taking place in those societies are presented in the conclusion.

Key words: social capital, history of the concept, capital, EU and social capital

Kazalo

UVOD	5
1. UVOD V TEORIJU SOCIALNEGA KAPITALA	7
1.1 Socialni in kapital.....	8
1.1.1 Kapital(i)	9
1.1.2 Marksistični diskurz o kapitalu	11
1.1.3 Človeški kapital.....	12
1.1.4 Kulturni kapital	13
1.2 Kapital kot proces	15
2. SOCIALNI KAPITAL: OD METAFORE DO METATEORIJE IN NAZAJ	17
2.1 Rojstvo metafore	18
2.1.1 Zgodnja razmišljanja o socialnem kapitalu in pomanjkanje definicije	19
2.1.2 Kritični pragmatizem Johna Deweya	21
2.1.3 Socialni kapital v očeh utopičnega socialista Edwarda Bellamya	24
2.2 Preko družbenega do ekonomskega pogleda na socialni kapital in preobilje definicij	25
2.2.1 Sodobni pogled na socialni kapital.....	27
2.2.2 Pierre Bourdieu	28
2.2.3 James Coleman.....	31
2.2.4 Rober D. Putnam.....	33
2.2.5 Socialni kapital in internet.....	37
3. POMEN SOCIALNEGA KAPITALA ZA DELOVANJE SODOBNIH DRUŽB	43
3.1 Socialni kapital in Evropska unija: razmišljanje o integracijskem procesu	47
4. SKLEP.....	51
LITERATURA.....	55

UVOD

V dvajsetem stoletju se je pisalo najbolj krvavo poglavje človeške zgodovine. Stoletje *megaumiranja*, kot ga je metaforično poimenoval Zbigniew Brzezinski, je bilo demonstracija človeškega vzpona na tehnološki in znanstveni ravni in kolapsa na ravni medčloveških in meddržavnih odnosov. Paradoksalno je pospešen razvoj človekovih fizičnih sposobnosti, vodil v dekadenco vrednostnega sistema, idealiziral cilje in pri tem ni izbiral sredstev. Dokončno je skoraj popolni primat na ravni razumevanja in delovanja družbe prevzela liberalno-demokratska paradigma, ekonomsko sfero je zaznamoval kapitalizem in skupaj bijeta bitko za prevlado tudi v državah v katerih še obstajajo drugačni vzorci družbenih struktur. V podporo tema modeloma je bilo napisanega več, kot lahko posameznik morda sploh dojame, vendar tudi kritike ne zaostajajo dosti. Prevladujoč položaj jima daje prednost tudi na področju razvoja družbene misli, saj je iz pozicije moči lahko argumentirati prednosti, še lažje pa iskati napake v možnih alternativah. Novi družbeni koncepti, ki se razvijajo in želijo ohranjati nekaj upanja, da bodo doživeli aplikacijo v širšem družbenem delovanju so tako skoraj neizogibno posledica prevladujoče ekonomske logike kapitalizma oziroma so z njo vsaj močno zaznamovani .

Naš namen bo v tej luči predstaviti koncept socialnega kapitala, od njegovih prvih konkretnih opredelitev do danes. Poudarek ne bo na posamičnih teorijah. Skušali bomo pokazati, da so kot najmočnejše preživele tiste, ki ustrezajo zgoraj zapisani trditvi. Razvoj misli bomo prikazali na način rdeče niti, ki se je v nekem trenutku pretrgala in se nato nadaljevala, po našem mnenju, z drugačno vsebino. Naš cilj ni izpostaviti »prave« ali »najboljše« teorije. Kar želimo, je iz teorij izluščiti »najboljše« v duhu novosti, ki bi jo lahko prinesla v družbeno razmišljanje.

Zavedamo se, da naslavljamo relativno nov koncept, ki še nima tradicije teorije niti še ni imel možnosti konkretnih empiričnih preveritev predvidenih učinkov. Razmišljanje bomo konkretizirali s, trenutno verjetno najbolj aktualnim družbeno-ekonomsko-političnem procesom, procesom nastajanja Evropske unije. Skozi potek naše naloge bomo tako v zaključku skušali potrditi sledeči hipotezi:

1. Socialni kapital predpostavlja procesualno razumevanje družbenih interakcij in je zato še posebej primeren za reševanje kompleksnih družbenih vprašanj.

2. Za Evropsko unijo je ključno, da se že na ravni članic krepi in akumulira socialni kapital, ki se nato evolutivno prenaša v njeno delovanje na transnacionalni ravni.

Metodološko bo vsebina naloge v prvem delu rezultat premisleka in predstavitve pojma kapitala v prevladujoči naraciji, njegovih pojavnih oblik in stičnih točk, ki jih je moč najti med različnimi vrstami kapitala. Drugi del bo namenjen pregledu obstoječe literature na področju teorije socialnega kapitala in empiričnih študij o učinkih delovanja socialnega kapitala na ravni družbe in države. V tretjem delu pa bomo skušali predhodna teoretična sklopa dela združiti v subjektivni pogled na proces nastajanja Evropske unije. Predvsem v drugem delu se bomo načrtno odmikali od predstavljanja obširnih kritik teorij, kar zagovarjamo z našim zgoraj zapisanim namenom in cilje te naloge.

Našel sem misel, Govinda, ki jo boš ti spet imel za šalo ali za norost, ki pa je moja najboljša misel. Glasi se: pri vsaki resnici je njeno nasprotje enako resnično! Namreč kako: resnico je mogoče vselej izrekati in ogrinjati v besede le takrat, kadar je enostranska. Enostransko je vse, kar je mogoče misliti z mislimi ali izrekati z besedami, vse enostransko, vse polovično, vsemu manjka celota, zaokroženost, enotnost.

(Herman Hesse; Siddharta, 2004: 117)

1. UVOD V TEORIJU SOCIALNEGA KAPITALA

Proučevanje katerekoli politične ideje, teorije ter prav tako razlaganje in reševanje družbenih vprašanj z izbranimi metodološkimi in vsebinskimi orodji, katere nam nudijo, vedno pomeni zavestno (ne)izbiro. Odločitev za izbiro določenega nabora družboslovnih spoznanj in hipotez, ki jih združuje izbrana opcija, je v družboslovni teoriji praviloma tudi zavestna odločitev, da določenih drugih in drugačnih metod ter spoznanj ne bomo uporabili. Pogled na širšo areno družboslovne teorije nam to potrjuje. Družboslovna teorija se nam navkljub vsej svoji kompleksnosti kaj kmalu zreducira na preprosti binarni *dvojni obraz boga Janusa*,¹ ne glede na to ali je predmet proučevanja posameznik, družba kot celota ali njen del, družbeni eksces ali proces. Vsaka teorija ima svojo *antiteorijo*. Vsaka razlaga družbenega pojava, procesa ali stanja ima svojo nasprotno razlago. Vsekakor je to znamenje, da se ukvarjamo z izmuzljivo amebično materijo, kjer je že zmožnost razlage z notranje (bolj ali manj) konsistentno teorijo in njenim pojmovnikom lahko nepopolna in se sooča s težavo, kako zaobjeti in razložiti celotno kompleksnost, ki jo naslavlja.

Skladno s tezo, da vsako opisovanje in analiziranje družbenega to hkrati tudi konstruira in da se nam družbeno kaže v različnih pogledih zaradi *različnih ideoloških*

¹ Pri tem nimamo v mislih, da obstajata samo dve nasprotujoči si teoriji ali razlagi družbenega pojava ali družbenega. Izhajamo zgolj iz dejstva, da je vsaka razlaga ali teorija lahko osnova za izpeljavo nekoliko drugačne razlage ali teorije, ki upošteva ali kot manj pomembne izpušča določene vidike razlage in tako oblikuje novo teorijo ali razlago.

očal, preko katerih družbeno v katerem živimo opisujemo, bomo pristopili k socialnem kapitalu kot zgolj še eni izmed družboslovnih teorij. Vprašanje bo torej, kako lahko iz izkušenj in pogledov skozi različna *očala* obogatimo naše razumevanje družbenega. V prvi vrsti bomo pragmatični v smislu, da bomo skušali sintetizirati vse pristope, ki težijo k delovanju na način kontinuiranega reševanja družbenih vprašanj, brez dogmatičnih predpostavk o družbenem.

Za socialni kapital bi lahko poenostavljeno rekli, da je za svojo identifikacijo *vpregel* več različnih družboslovnih pogledov in razlag in postal robna oziroma vmesna teorija, ki skuša povezati predvsem ekonomsko in sociološko teorijo. Na ta način je sicer res obogatil svojo metodološko sposobnost analiziranja in teoretično tudi povečal razlagalno moč. Toda: ali lahko, npr. sinteza ekonomske in sociološke teorije, kar naj bi socialni kapital bil, porodi novo in razlagalno zmogljivejšo teorijo? Ali pa bo tovrstni *hibrid* imel več težav z usklajevanjem lastne identitete in tako prispeval kaj malo uporabne vrednosti kot orodje analize in pojasnjevanja?

1.1 Socialni in kapital

Koncept socialnega kapitala je po mnenju Szreterja (1998: 169) hkrati ekonomski, sociološki in politološki koncept. »Socialni« in »kapital«, sta skupaj ključna pojma sociologije in politične ekonomije. Zadovoljiva definicija mora zato biti podana dvakrat, v jeziku vsake od obeh disciplin namreč. Ob tovrstnem *tehničnem* pristopu k definiranju socialnega kapitala je povsem razumljivo, da se je navkljub sorazmerno kratki zgodovini, o teoriji socialnega kapitala izoblikovalo več različnih pogledov in »preoblike definicij« (Adam in Rončević, 2003: 7). Morda je temu delno pripomoglo tudi dejstvo, da ima pojem kapitala močno materialno in s tem povezano celo plejado drugih družbenih, predvsem statusnih oznak. V analitični aplikaciji je to lahko zelo determinirajoče, še posebej če se raziskovanja lotimo na način sinteze najrazličnejših teorij in se lotimo projekta *hevristične* teorije.² Ostaja pa dejstvo, da socialni kapital tako že v imenu združuje ključna koncepta dveh družboslovnih znanosti. V kolikor je

² Adam in Rončević (2003: 6) pojasnjujeta : »Na nek način je (socialni kapital, dodal Z. K) brezčasen koncept (glej Rothberg 2001). To lahko razumemo, razložimo bodisi kot dokaz hevrističnega potenciala obravnavanega konceptualnega okvira bodisi, kakor lahko domnevamo na podlagi pregleda literature kot manifestacijo njegove stagflacije, njegovega preobražanja v zdravilo za vse bolezni, ki je oropano jasnega pomena (Portes 1998: 2).

socialni v nazivu neproblematičen, pa je zaradi inflacije uporabe pojma kapitala v najrazličnejših povezavah, potrebno nekaj besed nameniti osvetlitvi pojma kapital, na način, da bo zavzel smiselno mesto poleg osrednjega sociološkega pojma. Kar želimo izpostaviti v tem delu ni kritika konceptualiziranja obstoječih teorij socialnega kapitala pač pa oddaljen pogled na konstitutivni element v njenem naslavljanju. Vprašali se bomo ali nas morda zaradi svoje bogate in pomensko polne zgodovine ne ovira pri neobremenjenem pristopu h konceptu socialnega kapitala, kot iskanju novih spoznanj o družbenem.

1.1.1 Kapital(i)

V prevladujočem kapitalističnem diskurzu je pojmovanje kapitala pogojeno z ekonomsko logiko donosa ali dodane vrednosti, ki se zgodi v nekem proizvodnem procesu ali procesu menjave, oziroma malodane kateremkoli drugem procesu. V družboslovni teoriji je zaslediti koncept kapitala v več različnih oblikah. Od npr. Burdieuja, ki identificira ekonomski kapital, izobraževalni kapital, socialni kapital, kulturni kapital, lingvistični kapital in simbolni kapital do Mouzelisa, ki definira ekonomski, politični, socialni in kulturni kapital in Jenkinsna, ki delno posnema Bourdieuja in identificira ekonomski, socialni, kulturni in simbolni kapital (Thompson, 1998: 398). Teoretske osnove, zakaj so posamezni avtorji izbrali določen koncept kapitala kot osrednji in po njihovem mnenju najpomembnejši, so različne, vseeno pa kaže, da obstajajo *kapitali*, katere so identificirali vsi trije predstavljeni avtorji. To so ekonomski, kulturni in socialni kapital. Te tri in dodatno še človeški kapital bomo v nadaljevanju skušali kratko teoretsko osvetliti. Ta izbor se nam zdi smiseln, saj očitno predstavlja nekakšen konsenzualni presek v teoriji kapitala in ima zato tudi največji vpliv na družboslovno teorijo.

Preko pregleda teh nekaj najbolj izpostavljenih teorij o kapitalu v povezavi z družbo in posameznikom, bomo skušali razbrati ali morda obstaja najmanjši skupni imenovalec v konceptu *kapitala* in katere so njegove značilnosti. Prav tako pa nas zanima ali niso morda sodobnejše teorije socialnega kapitala v osnovi pravzaprav aplikacija prevladujočega kapitalističnega diskurza o kapitalu. Predstavili bomo torej tri teorije kapitala: klasično marksistično teorijo kapitala, koncept človeškega kapitala in

kulturnega kapitala. Spoznanja o vlogi kapitala v teh teorijah, pa bomo imeli v mislih, ko se bomo v drugem delu lotili obravnave koncepta socialnega kapitala.

1.1.2 Marksistični diskurz o kapitalu

Marx (1961: 167) v svojem *Kapitalu* začetek moderne zgodovine kapitala postavlja v 16. stoletje, ko se je pričela razvita cirkulacija blaga in trgovina, kar je bil predpogoj za nastanek kapitala, katerega končni produkt je denar. Kapital pri Marxu je predvsem proces nenehnega spreminjanja. Pravzaprav gre za dva procesa: prvi proces je sprememba blaga v denar, drugi proces pa sprememba denarja v blago.³ V kolikor kateri od teh procesov umanjka, ne moremo govoriti o kapitalu. Zgolj cirkulacija je brezpredmetna in hkrati esencialna (Marx, 1961: 188) za tvorbo presežne vrednosti, ki se tako dogaja v *blagu* samem in ne v vrednosti, ki se realizira v procesu cirkulacije blaga in denarja. Proces, ki se odvija »za hrbtom« cirkulacije denarja in blaga, je skrit v izkoriščanju »blaga«, ki je samo vir vrednosti, njegova uporabna vrednost pa je ustvarjanje vrednosti.

Takšno blago je za Marxa delovna sila, ki se prodaja na trgu delovne sile oziroma prodaja svojo delovno sposobnost, za katero prav tako velja princip menjalne vrednosti. Sposobnost delovne sile, da ustvarja vrednost, je vrednost delovne sile, ki pa se meri na način, da s plačilom-mezdo, lahko zadovoljuje življenjske potrebe, ki ohranjajo njihovo sposobnost dela.⁴ Proces *konzuma delovne sile* je hkrati proces produkcije blaga in presežne vrednosti (Marx, 1961: 196). Kapitalist hoče torej preko konzuma delovne sile producirati blago menjalne vrednosti, ki je večja od vsote vrednosti potrebne za njegovo izdelavo. Ta razlika, ki jo nato realizira na trgu, je zanj presežna vrednost, ki pa se lahko realizira samo v podaljševanju trajanja istega delovnega procesa. Marx pojasnjuje, da je takšen odnos možen, ker je ob razpadu fevdalnega reda, prišlo do situacije, ko je posameznik postal svoboden prodajalec svoje delovne zmožnosti komurkoli, na drugi strani pa so obstajali lastniki denarja, produkcijskih sredstev in življenjskih potrebščin, ki so želeli povečati vrednost svojega imetja. Rodil se je kapitalistični sistem proizvodnje (Marx, 1961: 805-806).

Kapital v Marxovi teoriji je posledica dveh procesov in nosi s seboj močan moralni pečat in široko družbeno implikacijo izkoriščanja svobodnih posameznikov v luči

³ Blago oziroma stvar, je v svoji pojavi obliki pravzaprav menjalna vrednost, ki se meri v povpraševanju po njej in obstoju menjalne vrednosti drugega blaga izražene z menjalno vrednostjo prvega blaga (Marx, 1961: 44).

⁴ Na vprašanje zakaj si delavci ne izborijo višjega plačila kot družbeno nujno plačilo, Marx odgovarja, da za to poskrbi rezervna armada delovne sile. »In mi se bomo tega dejstva držali teoretično, kot se posestnik drži denarja praktično« (Marx, 1961: 192).

vzdrževanja in potenciranja družbene neenakosti. Zaradi ekskluzivnega lastništva s strani kapitalistov, ohranja stalna družbena razmerja in je vedno v funkciji odtujevanja vrednosti od ljudi, ki jo ustvarjajo.

1.1.3 Človeški kapital

Teorija človeškega kapitala je dokaj zgodaj našla svoje mesto predvsem v ekonomski teoriji. Adam Smith jo je posredno nakazal že v knjigi *Bogastvo narodov*, ko je pridobljena in uporabna znanja pripadnikov posamezne države definiral kot kapital⁵ (Lin, 2001: 8). Schultz je bil eden prvih, ki je v kritiki percepcije, da človeške vire razumemo zgolj kot kapital,⁶ kot sredstvo produkcije oziroma investicijo v proizvodni proces, podal tudi obrise definicije človeškega kapitala. Menil je, da s tovrstnim pogledom afirmiramo klasičen pogled na delo, kot zgolj na sposobnost opravljanja ročnega dela, ki zahteva le malo znanja in sposobnosti, oziroma zahteva sposobnosti, s katerimi so vsi ljudje obdarjeni bolj ali manj enakomerno (Schultz v Lin, 2001: 9). S tem je Schultz⁷ nakazal premik od deterministične premise kapitala ujetega v razredni konflikt v okolje, kjer je kapital posledica posameznikovega udejstvovanja v družbenih procesih in s tem fokus prestavil na posameznika.

Becker, kot eden najvidnejših teoretikov človeškega kapitala, ga je povezoval predvsem z izobrazbo in ravno izobrazba, pridobljene veščine in spretnosti, ki jih osvoji posameznik, so postali najbolj splošno sprejeti kriteriji za merjenje človeškega in dodajmo tudi socialnega kapitala. Pridobivanje teh znanj in veščin poveča vrednost posameznika na trgu delovne sile, kar ima za posledico nekaj pomembnih implikacij v razmerju do klasične teorije kapitala; »delavci so namreč postali kapitalisti, vendar ne zaradi pridobitve lastniških deležev korporacij, kot bi bilo potrebno v klasičnih kapitalističnih odnosih, pač pa zaradi pridobljenih znanj in sposobnosti, ki imajo ekonomsko vrednost« (Johnson v Lin, 2001: 8).

Predpostavka, ki pa je za sprejem te rahlo metaforične definicije nujno potrebna, je da bodo izobraženi delavci v proizvodnem procesu uspeli iztržiti za svoje delo več

⁵ Smith v tem pogledu kapital vidi kot agregirane sposobnosti in znanja posameznikov v okviru države.

⁶ Kapital v klasično marksističnem pomenu.

⁷ Schulz in Becker sta koncept človeškega kapitala tesno povezovala z učinkovitostjo delavcev oziroma dela, ki sta ga smatrala kot enega od proizvodnih faktorjev. S premišljenim investiranjem v človeški kapital npr. z izobraževanjem in skrbjo za zdravje lahko delavec postane produktivnejši in uspešnejši (Schulz v Field, 2003: 12).

plače, kot pa delavci, ki teh izkušenj nimajo. Nujno družbeno plačilo mora tako delavcu omogočiti, da z njim ne zadovoljuje samo svojih nujnih eksistencialnih potreb pač pa ustvarja tudi presežek. Pomembna razlika med kapitalom v klasični teoriji in teoriji človeškega kapitala je, da »je človeški kapital dodana vrednost, katere lastnik je delavec sam« (Schulz v Lin, 2001: 9). Podobno razmišljata tudi Samuelson in Nordhaus (2002: 233), ki sta človeški kapital označila kot »zalogo uporabnih in dragocenih spretnosti ter znanja, ki so si jo ljudje nabrali v procesu izobraževanja in usposabljanja«.

Za samo percepcijo kapitala v družbi je koncept človeškega kapitala vnesel nekaj pomembnih sprememb. Za razliko od klasičnega pogleda, dostopa do kapitala ne omejuje zgolj na lastnike proizvodnih sredstev in tako *dematerializira* lastnike kapitala, saj dovoljuje, da je lahko kapital tudi nematerialnega izvora in nadalje, da je tudi ta kapital kapital *dobrina*, ki jo je mogoče pridobiti in unovčiti. S premikom od opazovanja kapitala kot dobrine in dodane vrednosti v procesu produkcije na procese, s katerimi posameznik pridobi dobrine oziroma realizira dodano vrednost, za posameznika postane pomembno tudi vprašanje motivacije za delo. Če v kapitalističnem sistemu velja, da »motivacijo« zagotavlja kapitalist (Marx v Lin, 2001: 12), je sedaj motivacija lahko povsem racionalna kalkulacija posameznika, koliko je vredno vložiti vase. Obstaja torej možnost posameznikovega napredovanja na družbeno hierarhični lestvici.

1.1.4 Kulturni kapital

V kontekstu analize kapitala kot družbenega procesa je vsekakor zanimiva razlaga koncepta kulturnega kapitala. Guillory (v Thompson, 1998: 396) ugotavlja, da je koncept kulturnega kapitala postal aktualen šele v zadnjem četrtletju. Glavni avtorji koncepta v sociologiji so Bourdieu in Gouldner, kasneje pa je svoje mesto našel tudi na področju evolucionarne biologije in literarne kritike. Kulturo Bourdieu motri preko simbolov in pomenov, ki to kulturo vzpostavljajo, ta kultura pa se reproducira preko izobraževalnega sistema. Izobraževalni proces pri tem igra vlogo agenta za posredovanje *prave* in *objektivne* kulture v družbi, v procesu posredovanja pa hkrati tudi uniformira in vzdržuje eno in *pravo* družbeno usmeritev.

Za Bourdieuja je kapital moč, vendar v tem primeru ta moč izhaja iz določene družbene oziroma institucionalne ureditve, ki moč ohranja za svojega lastnika, ki ima možnost, da jo uporabi z namenom pridobitve ekonomske koristi sedaj oziroma nekoč v prihodnosti (Bourdieu v Thompson, 1998: 396).⁸ Na primeru izobraževalnega sistema to pomeni, da se kultura in vrednote dominantnega družbenega razreda pokažejo kot kultura in vrednote družbe kot celote. Ta proces se ne dogaja samo v izobraževalnem procesu, pač pa tudi v primarnem okolju družine, neformalnih skupin in drugih oblikah družbene participacije. Glavni vzrok za to je povratni proces, ki se zgodi, če se posameznik ravna po prevladujočih usmeritvah družbe in jo sprejema, oziroma sankcije, ki se zgodijo v kolikor te procese in norme zavrača. V kolikor gre za konformnega posameznika, ga družba nagradi in mu s tem daje potrditev, da ravna prav (Bourdieu in Passeron v Lin, 2001: 14 – 15). Tovrstno *simbolno nasilje*, ki ga izvaja družba preko izobraževalnega sistema in tudi neformalno, je del družbene reprodukcije in reprodukcije vrednot vladajočega razreda, posameznik pa je del in posledica tega procesa (Lin, 2001: 15).

Zanimivo je Bourdieujevo pozicioniranje med makro strukturalistični pristop, kot ga vidi Marx in mezo oziroma celo mikro strukturo družbe. Bourdieu v družbenih procesih vidi boj za pridobitev več vrst kapitala: ekonomskega, človeškega, kulturnega in socialnega, kot tudi simbolnega, hkrati pa seveda predvideva, da je večji del tega v rokah vladajočega družbenega razreda oziroma kapitalistov. Posameznik preko izobraževalnega procesa pridobi znanja in akumulira človeški kapital, torej ponotranji znanje in vrednostni sistem vladajočega družbenega razreda. Tega nato prenese v proizvodni proces, s čimer ustvarja pogoje za lastno življenje. Kapitalisti na ta način pridobijo tako človeški kapital (v obliki izobraženih posameznikov) kot tudi nadzor nad sredstvi produkcije (izobraževalni sistem in institucije).

⁸ Podobno konspirativen pri razlagi koncepta kulturnega kapitala je tudi Gouldner (v Thompson, 1998: 396). Kulturni kapital razvije povsem v duhu ekonomske definicije kapitala kot »proizvod, katerega obči cilj je povečana ekonomska produktivnost«. Na drugem mestu ga definira tudi kot »diskontirana vrednost bodočih prihodkov«. Za osnovo jemlje dejstvo, da je posameznik, ki je preko izobraževanja akumuliral več kulturnega kapitala, tega tudi lahko unovčil v obliki višjega dohodka, kredibilnosti in prišel do višjega dohodka. Preko te osnove in preko koncepta latentne funkcije kulturnega kapitala Gouldner izpelje zanimivo tezo o vzpostavljanju nove družbene elite, saj je »rast dohodka kot funkcija kulturnega kapitala in posledična ekonomska vrednost funkcija povpraševanja in ponudbe po njej, kot tudi njene dolgoživosti in minljivosti«. Tisti torej, ki lahko nadzirajo kulturo, nadzirajo posledično tudi ekonomski dobiček. Na ta način, trdi Gouldner, je nov razred intelektualcev in tehnične inteligence prevzel družbeni primat nad starim razredom podjetnikov in strankarskih vodij.

Vendar pa Bourdieu sistema ne dojema tako togo kot Marx, saj ne izključuje možnosti posameznikovega racionalnega in individualnega odločanja, v okvirih družbenih možnosti in omejitev ter med željo in zmožnostjo. Družbo dojema kot mrežo različnih pozicij, ki jih je možno zasesti in za katere se potegujejo posamezniki. Kulturno - simbolno nasilje dominantnega razreda je tako latentna sila v ozadju analize in ne popolnoma determinirajoč faktor družbenega delovanja (Lin, 2001: 16).

1.2 Kapital kot proces

Kako se torej kaže kapital v različnih konceptih? Skupni imenovalec, ki se ponuja sam po sebi, je pojmovanje tako človeškega kot kulturnega kapitala kot nosilcev dejanskega oziroma vsaj potencialnega znanja in sposobnosti,⁹ ki omogočajo posamezniku, da s primerno uporabo in izrabo teh potencialov realizira ekonomski dobiček. Pri tem pa je posameznik ujet med determinirajoče odnose družbene moči, ki se razlikujejo od popolnoma determinirajočih v primeru klasičnega koncepta kapitala pri Marxu, do relativno fleksibilnih odnosov v primerih kulturnega in človeškega kapitala. Slednji dajejo posamezniku možnost, da v družbi osvoji, vsaj teoretično, želeni položaj. Dihotomija, ki povezuje sicer različne poglede je v tem, da lastništvo kateregakoli izmed njih hkrati omogoča izvajanje konkretne družbene moči in onemogoča oziroma omejuje drugega posameznika pri gradnji osebnega kapitala, bodisi človeškega ali kulturnega.

Kaj torej je kapital? Lin (2001: 3) klasično definira kapital kot »investicijo sredstev na trgu s pričakovanjem donosa«. Kapital so sredstva na voljo, kadar so uporabljena ali investirana s ciljem doseči dobiček. Kapital je sredstvo, ki je prešlo dva procesa. **Prvi proces** pomeni proizvodnjo oziroma prilagoditev na način, da lahko postane investicija, v **drugem procesu** pa so proizvedena oziroma prilagojena sredstva ponujena na trgu za zaslužek. Za vse tri obravnavane koncepte lahko trdimo, da je tovrstna definicija kapitala možna.

Pri klasični definiciji, mora kapital najprej postati proizvodno sredstvo, nato se v proizvodnem procesu prelevi v izdelek in na trgu posledično realizira dodano

⁹ Pri klasičnem marksističnem pojmovanju kapitala gre za materializirano obliko kapitala, katere lastništvo je ekskluzivno na način, da ga ali imaš ali nimaš in ga mogoče pridobiti v kolikor ga nisi posedoval že od samega začetka to je od vstopa v družbeno proizvodni proces.

vrednost - dobiček. Pri človeškem kapitalu je najprej potreben proces, preko katerega ga posameznik akumulira in ponotranji in nato drugi proces preko katerega ga pozunanji in realizira dodano vrednost - dobiček. Koncept kulturnega kapitala prav tako zahteva ponotranjenje in nato pozunanjenje, sledi realizacija dodane vrednosti - dobiček. Vzročno posledična zveza med investicijo in realizacijo dobička pa zanemarja konstitutivni temelj kapitala oziroma ga reducira na tehnikalijo. Proces namreč! Kapital v klasičnem pojmovanju se vedno realizira šele preko dveh procesov, ki ga pomensko osmisli in mu dodata menjalno vrednost oziroma ga konstituirata kot kapital. Pomen procesa kot *iniciatorja*, ki klasično pojmovan kapital sploh obudi v življenje se pozablja, oziroma se ga zamišlja na bolj ali manj edini način – način ekonomske dodane vrednosti. V tem pogledu ni determiniran kapital, pač pa proces, kot kategorija, ki je stopila na mesto, kjer je družbeno opažen zgolj ekonomski kapital. Prevladujoči ekonomski diskurz družbenega je proces nastajanja kapitala kar dvakrat uspel osmisлити le kot način dodane vrednosti za nastop na trgu.

2. SOCIALNI KAPITAL: OD METAFORE DO METATEORIJE IN NAZAJ

Zanimanje za socialni kapital je postmoderni in globalni fenomen, ki si ga lahko do določene mere razlagamo kot podaljšanje stare, vendar še vedno žive razprave o civilni družbi (Etzioni v Adam in Rončević, 2003: 5). Večina avtorjev se strinja, da bi lahko prve vsebinske obrise koncepta socialnega kapitala razbrali že iz del Alexisa de Tocquevilla, iz zgodnje sredine devetnajstega stoletja, o ameriški demokraciji, kjer navdušujoče opisuje živahno udejstvovanje Američanov v prostovoljnih združenjih, kar je krepilo duha demokracije in ekonomsko moč Združenih držav Amerike. De Tocqueville je kot kontrast Združenim državam postavil Evropo, še posebej rodno Francijo, kjer je opazal mnogo bolj toge, hierarhične odnose. Sledeč Durkheimu bi lahko zaključili, da je bila družba v Združenih državah že na stopnji organske solidarnosti, medtem ko je bila evropska družba še bolj na prehodu iz mehanske solidarnosti fevdalnega družbenega sistema, k organski solidarnost. Za slednjo je značilno jasna hierarhija družbenih pozicij, kjer vsakdo ve kateremu družbenemu razredu pripada in kakšne obveznosti in pravice oziroma možnosti to prinaša. Organska solidarnost je koncept, ki se je lahko razvil šele z razmahom kapitalizma v devetnajstem stoletju, kar je posledično tudi spremenilo strogo hierarhično strukturo družbe in omogočilo osvoboditev izpod razrednih struktur v individualiziran svet, kjer posameznik vstopa in izstopa iz odnosov zaradi lastnih potreb in ciljev, ki jih zasleduje (Field, 2003: 5-6).

Družbeni preobrat, ki se je dogajal skupaj s tehnološkim napredkom in je pomenil prehod v moderno dobo ter hkrati pomenil tudi »zamenjavo ideje boga z idejo narave«¹⁰, je hkrati pomenil tudi, da se je »deligitimacija božjega dogajala hkrati z legitimacijo z naravo skozi znanost« (Lukšič, 1997: 11). Klasično sociološko vprašanje, nastanek in narava družbenega reda ter vprašanje oblikovanja družbene strukture v urbanem in industrializiranem svetu desakraliziranih družbenih norm in vrednot, je postalo vse bolj kompleksno in znanstveno. Za sam koncept socialnega kapitala je ta prehod in zgodovinske posledice tovrstnega razvoja družboslovne znanosti in privilegiranega statusa naravoslovnih znanosti, zelo zanimiv predvsem iz

¹⁰ Kot primer naj navedemo padec ideje o božanskem izvoru vladarja in s tem povsem nove percepcije družbe, dojemanja posameznika in njegovega položaja v družbi, svobode. Naravoslovje in znanost sta se konstituirala kot legitimizacijska koncepta v družbi in temu primerno se je razvijalo tudi družboslovno področje.

razloga, da je utrdil pomen uporabljenih pojmov in zasidral zavest o družbi in družbenem.¹¹

2.1 Rojstvo metafore

Na začetku je bila metafora, ki se je oblikovala skozi osnovno idejo socialnega kapitala, da socialna omrežja predstavljajo dragoceno dobrino – *premoženje*. Socialna omrežja so tudi osnova družbene povezanosti, saj omogočajo, da ljudje sodelujejo drug z drugim, ne samo z ljudmi, ki jih poznajo in s tem dosegajo vzajemne *koristi*. Poimenovanje socialnih omrežij kot oblike kapitala je bila preprosto samo metafora, ki je vzporedno s pojmovanjem fizičnega kapitala, socialno omrežje predstavljala kot obliko kapitala, v katero lahko posameznik investira in pričakuje koristi. Farr (2003: 4-6) ugotavlja, da se v zgodnjih fazah razvoja posameznega koncepta lahko zgodi, da imamo koncept brez ustreznega poimenovanja oziroma uporabljamo določeno poimenovanje za nejasno definiran koncept. Socialni kapital je morda dober primer in tudi Putnamovo (2002: 5) opažanje, da se je ideja socialnega kapitala v dvajsetem stoletju sporadično oblikovala vsaj šestkrat in da je vsakič bila v njenem osrčju predpostavka, da sodelovanje in uporaba socialnih omrežij vodi k večji kakovosti življenja, temu pritrjuje. Vseeno se je koncept kapitala šele v šestdesetih letih dvajsetega stoletja prenesel tudi področje raziskovanja posameznikov in njihovih sposobnosti.

In navkljub temu, da se danes prevladujoča teoretična spoznanja in razmah popularnosti socialnega kapitala začno v osemdesetih letih in da ga je opisoval že Alexis de Tocqueville poldrugo stoletje nazaj, pa je prvi teoretski koncept socialnega kapitala oživel v času druge svetovne vojne, v Združenih državah Amerike. O njem je na zanimiv in izviren način razpravljala učitelj na podeželski šoli v zahodni Virginiji.

¹¹ Zanimiv tekst na to temo predstavlja razmišljanje dr. Igorja Lukšiča z naslovom *Onkraj politične mehanike* (Lukšič v Bibič, 1997: 11-29).

2.1.1 Zgodnja razmišljanja o socialnem kapitalu in pomanjkanje definicije

Za začetna razmišljanja, oziroma bolje rečeno opisovanja socialnega kapitala, lahko rečemo, da je šlo za koncept brez ustreznega pojmovanja. Po mnenju večine sodobnih avtorjev na temo socialnega kapitala je bil prvi, ki je razvil ta koncept, podeželski učitelj Lyda J. Hanifan, ki pa o konceptu ni le razmišljal in pisal pač pa ga je tudi konkretiziral v svoji ideji socialnega centra.

Okolje v katerem je rasla vsebina bodočega koncepta socialnega kapitala je bilo revno, ruralno podeželsko okolje, kjer je Hanifan opazoval nemogoče razmere na področju šolstva, veliko neenakost v blaginji, ki jo je povzročal industrijski napredek, prav tako je bila še vedno bila močno prisotna rasna segregacija ne samo do temnopoltih prebivalcev, pač pa tudi do velikega števila tujcev, ki »brez pomoči ne bodo nikoli postali dobri državljani« (Hanifan v Farr, 2003: 6). Vse to je še dodatno slabšala visoka stopnja nepismenosti, izolacija podeželskih naselij ter revščina. Hanifan je bil človek dejanj in ukrepe s katerimi bi reševali pereče družbene probleme je strnil v idejo *socialnega centra*. Ideja se je porodila leta 1907 in se hitro razširila po Združenih državah Amerike. Na predvečer inavguracije je Woodrow Wilson javno podprl idejo socialnega centra, s čimer je ideja dokončno dobila nacionalni značaj in postala tema mnogih konferenc ter se končno institucionalizirala v Združenju socialnih centrov Združenih držav Amerike (Hanifan v Farr, 2003: 7).

Okolje ideje socialnega centra je Hanifan vezal na šolo in s tem dal izobraževalnem procesu osrednji pomen. Šola je postala pomembna tudi kot center socialnih aktivnosti, vsebino in napotke za izvajanje konkretnih programov za izboljšanje socialnih razmer pa je Hanifan strnil v *Priročniku s predlogi in programi za socialna druženja v podeželskih šolah*.¹² Konkretni programi, ki so se nato izvajali so bili dramske in glasbene prireditve, dnevi namenjeni osveščanju ljudi o pomenu zdravega življenja, kmalu pa so prerasla začetne *ex cathedra* srečanja in na dan neodvisnosti so, skupaj s povabljenimi vojnimi veterani, razmišljali o uničenju, ki ga prinašajo vojne. Srečanja so nato obdelovala tudi na primer zelo pereče teme tistega časa, kot je pravica belcev, da razlastijo rodne Indijance in se polastijo njihove zemlje brez ustreznega povračila, volilna pravica žensk, omejitev trajanja predsedniškega

¹² Hanifan, J. Lyda (1913): *A Handbook Containing Suggestions and Programs for Community Social Gatherings at Rural School Houses*. University of Charleston.

mandata in vprašanje smrtne kazni. Takšna zborovanja niso prispevala samo k debati o izpostavljenih vprašanjih, pač pa so hkrati tudi oblikovala idejo socialnega centra in gradila koncept, ki ga je kasneje Hanifan predstavil s sledečimi besedami:

Z uporabo besedne zveze socialni kapital ne želim vzpostavljati nobene povezave z običajnim pomenom besede kapital, razen v figurativnem smislu. V mislih nimam nepremičnin oziroma osebnega premoženja ali suhega denarja ampak tiste stvari v življenju, ki tem otipljivim stvarjem v vsakodnevnem življenju ljudi dajó kar največ pomena in sicer: dobrohotnost, tovarištvo, vzajemna solidarnost in socialni stiki med skupinami posameznikov in družin, ki tvorijo enote družbe – podeželsko skupnost, katere logični center je šola. Pri graditvi skupnosti, kot tudi pri organizaciji in širitvi podjetja, mora najprej obstajati akumulacija kapitala in šele nato se lahko začnejo konkretna dela (Hanifan v Farr, 2003: 6).

Navkljub Hanifanovem distanciranju od klasičnega pojmovanja kapitala, se je analogija ponujala sama od sebe. Woodrow Wilson je na kongresu Ameriškega izobraževalnega združenja, na vprašanje, kaj bo to gibanje prineslo v smislu dividend: državljskih, družbenih in materialnih odgovoril, da bo »sprostilo skupne potenciale, ki so bile do sedaj nekje nakopičeni«¹³ (Wilson v Farr, 2003: 8). Ekonomske primerjave so se naenkrat pokazale kot nadvse primerne in ilustrativne, kot na primer opis gibanja socialnega centra, kot »[...] izdelave potrebne mašinerije, s katero se bo lahko poprej zanemarjene družbene in državljske sile koordiniralo in razvijalo na način, ki bo v korist vsem v obliki luči in energije« oziroma, če poenostavimo, »socialni center ekonomizira socialne sile« (Ward v Farr, 2003: 8). Gibanje socialnega centra je, kot valilnica socialnega kapitala, koncept oblikovalo skozi delovanje centra in lahko rečemo, da je Hanifan koncept socialnega kapitala leta 1916¹⁴ oblikoval kot neke vrste negacijo *manka*, ki ga je opazoval in ki ga je spodbudil k omenjenim aktivnostim. Gibanje je spodbudilo tudi druga civilno-

¹³ Wilson je v izvirniku uporabil besedno zvezo *banked up*, kar bi lahko prevedli tudi kot, da so bile te skupne sile nekje vezane (kot parafraza bančni vezavi denarnih sredstev).

¹⁴ »Definicijo« socialnega kapitala je Hanifan predstavil šele leta 1916, ko je bilo gibanje socialnega centra že dobro delujoče in priznано civilno družbeno gibanje v Združenih državah.

družbena gibanja, kot na primer državljanski klub, bralni krožek, ljudski univerzitetni tečaji, industrijsko sodelovanje in gibanje za podeželsko življenje.

Predvsem se je izkazalo civilno gibanje pod vodstvom Arturja Wiliama Dunna, ki si je prizadeval, da bi staro pojmovanje civilnega delovanja zamenjali z novim, ki bi bilo predvsem usmerjeno v potrebe konkretne skupnosti in aktivno učenje. Eden od ukrepov je bil vključevanje študentov v konkretne projekte reševanja aktualnih problemov, od promocije zdravega življenja, rekreacije in na primer vprašanja migracije prebivalstva ter upravljanja s posestvi. Na ta način so študentje pridobivali uporabna znanja v sodelovanju s sošolci, strokovnjaki in udeleženci oziroma prizadetimi v konkretnem primeru in hkrati ponotranjili čut tako za odgovornost in lastne pravice. Morda še pomembnejše pa je, da so na ta način postali aktivni in ne pasivni državljani (Farr, 2003: 8).

V začetnih obrisih tega, kar je Hanifan metaforično poimenoval socialni kapital, je bilo torej predvsem delovanje in mnogo manj obremenjevanje s poimenovanjem tega, kar je bila vsebina delovanja. Zbiranje in predvsem izobraževanje ljudi, je krepilo vse bolj individualizirano industrijsko družbo in želelo preko skupnih naporov priti do rešitev za probleme revščine, pomanjkanja izobrazbe in družbene izolacije. Preko javnih zbiranj in diskusij so se oblikovali novi pogledi v družbi, ki so nato preko vznika množstva civilno-družbenih organizacij, postala pomemben vir družbenega napredka in blaginje. Šlo je za identifikacijo družbenih problemov in konstruktivno delovanje s ciljem reševanja teh problemov. Vendar Hanifan ni bil edini, ki je preko delovanja polnil koncept tega, kar je poimenoval socialni kapital.

2.1.2 Kritični pragmatizem Johna Deweya

Če Hanifanu priznavajo prvo definicijo socialnega kapitala, pa za Johna Deweya lahko rečemo, da je s svojo filozofijo zgradil zibelko, iz katere je zrasel socialni kapital.¹⁵ Hanifan in Dewey sta delila mnoge poglede na družbo, kar niti ni presenetljivo, saj sta bila oba prosvetna delavca, predvsem pa ju je na konceptualni osnovi združevala zavest o pomembnosti izobraževanja in skupnega delovanja v prid družbenim izboljšavam. Dewey (v Farr, 2003: 9) je npr. idejo *Šole kot socialnega*

¹⁵ Tudi v pisanjih Hanifana je John Dewey daleč najbolj citiran avtor, pa tudi vsebinsko sta si koncepta socialnega centra in celotna filozofija civilnega delovanja v razmišljanjih Hanifana in Deweya zelo sorodni.

*centra*¹⁶ podprl že leta 1902, še preden je to postalo vsenacionalno gibanje, kar pa je morda še pomembnejše, so njegovi pogledi na družbeno delovanje oziroma konstituiranje družbenega. Dewey (v Farr, 2003: 9) pravi, da »družba pomeni druženje; druženje na način interakcije in skupnega delovanja na vseh področjih, ki se s tem povečujejo in so hkrati opredeljena kot skupna vsem«. Iz tega izpeljana sintagma učenja preko delovanja je zanj pomenila osnovo tako imenovanega novega državljanstva. Po tej analogiji je tudi demokracija le še eden izmed načinov družbenega delovanja in organizacije, specifika katero opaža predvsem v velikem številu različnih družbenih kolektivitet, ki jo sestavljajo. To so lahko šole, soseske, podjetja, združenja ali klubi. Te kolektivitete predstavljajo omrežje družbenih aktivnosti, ki povezujejo ljudi, najpomembnejše pa je, da »predstavljajo okolje za izobraževanje, ki uporablja in hkrati ohranja naravni vir moči, ki jo posamezniki pridobijo kadar so organizirani znotraj družbe, ob tem pa imajo dostop do sredstev celotne skupine« (Dewey v Farr, 2003: 10).

Filozofijo, ki jo je razvijal, je Dewey sam poimenoval pragmatizem oziroma kritični pragmatizem, vendar ne v filozofskem smislu. Pragmatizem je zanj v prvi vrsti delovanje. Gre za delovanje, ki je usmerjeno v reševanje konkretnih problemov s katerimi je soočen posameznik ali družba kot celota. Prehajanje med moralnimi zahtevami in delovanjem v prid reševanju družbenih problemov je Deweya vodilo v oblikovanje koncepta socialnega kapitala. Medij preko katerega je Dewey prišel do socialnega kapitala, je bil njegov osrednji koncept kritičnega pragmatizma. Zanj velja, da mora biti kritika, ki jo uperja v določen problem, vedno podkrepljena s konkretnim predlogom rešitve. Rešitev se mora oblikovati nujno tudi z uporabo vseh virov, ki so v prvi vrsti povezani s težavo. Kategorija, ki omogoča tovrstno delovanje je solidarnosti kot »splošni princip moralnega znanja« (Dewey v Farr, 2003: 11). Dewey želi pokazati na pomembnost sposobnosti, morda celo preveč enostavne in zaradi tega pogosto prezrte, sočutja in razumevanja soljudi, kadar so prikrajšani za katero izmed osnovnih življenjskih potreb. Vendar solidarnost zanj ni zgolj občutje, gre pravzaprav

¹⁶ Tudi John Dewey je bil, med drugim, učitelj. Njegova morda najsijajnejša zapuščina je tako imenovana Eksperimentalna šola, ki jo je ustanovil na Univerzi v Chichagu. Princip izobraževanja je bilo učenje preko izkušenj, preko konkretnega delovanja. V ozadju so bili močni moralni vzgibi, saj je po Deweyevih besedah cilj tega izobraževanja »otroka vpeljati v tisto družbeno gibanje, ki je osvobodilo sužnje in razred služničadi in jih naredilo osebe, kot cilj sam v sebi« (Dewey v Farr, 2003: 11). Dewey je poleg tega ustanovil tudi Nacionalno združenje za napredovanje *ne-belih* ljudi, Ameriško unijo civilnih svoboščin, Ameriško združenje univerzitetnih profesorjev in Ligo za neodvisno politično delovanje. Vse skupine so delovale v duhu konstruktivnega pragmatizma in bile orientirane zgolj v reševanje problemov, zaradi katerih so nastale.

za sposobnost identifikacije skupnih povezovalnih elementov in nujno upor proti vsem, kar ljudi po nepotrebnem deli.

Poglavitnega krivca za nepotrebne delitve Dewey najde v kapitalizmu, ki s svojo dogmatsko teorijo, nebrzdanim individualizmom in lastnino kot dosežki *non plus ultra*, celotno družbo vidi zgolj kot ekonomsko kategorijo. Pri tem mu asistira tradicionalno šolstvo, ki se v svojem delovanju opira na kapitalistični individualizem, čeprav ta po vsebini še ni ni ujel koraka z radikalnimi spremembami, ki jih je prinesel kapitalizem.¹⁷

Navkljub ostri kritiki Dewey na lasten način in kot princip terminološke strategije kritičnega pragmatizma združi pojma socialni in kapital. Pri tem se opre na močno simboliko, ko pravi, da so knjige »banke«¹⁸, v katere je bilo v svojem času investirano in posredujejo »kapital preteklih generacij«; v sodobnem svetu ta kapital nato kroži v »družbenem commonwealthu«,¹⁹ osvobojen »vsakršne monopolistične lastnine s strani kateregakoli družbenega razreda ali ceha«. Nadalje Dewey svojo filozofijo razvije, ko pravi, da posameznik šele s participacijo v »družbeni zavesti rase« postane »dedič posredovanega kapitala civilizacije«. Da je Dewey predvsem filozof *družbenega*, se morda najbolj jasno pokaže pri njegovi trditvi, da »je posameznikov um predvsem funkcija družbenega življenja« (v Farr, 2003: 8-16).

Kot učitelj je v izobraževalnem in pedagoškem procesu videl veliko napako in sicer preveliko mehaničnost poučevanja, celo neke vrste hlapčevsko odvisnost od samega izobraževalnega sistema in premalo vpetosti v družbeno stanje v katerem se je izobraževalni proces dogajal. Predvsem ga je motilo, da se na ta način podaja »trojica fetišitičnih predmetov« (navednice v izvirniku) šolstva: branje, pisanje in računanje. Zato meni, da bi bilo potrebno izobraževalni sistem prilagoditi, kajti:

¹⁷ Dewey se tudi malce poigra z besedami, ko pravi, da so »trusti« (navednice v izvirniku) pravzaprav zlorabili zaupanje ljudi in dali besedi »zaupanje« (navednice v izvirniku) slabo ime. Trusti, kot oblika podjetniškega združevanja, so se pojavili v 19. stoletju in so se nanašali na združevanje podjetij znotraj panoge, kar je posledično vodilo v monopole. Leta 1898 je ameriški predsednik McKinley ustanovil Komisijo za industrijo, kot antitrustovski organ, z namenom preprečevanja monopolističnega združevanja.

¹⁸ Ta in vse nadaljne navednice v tej definiciji so v izvirniku.

¹⁹ Commonwealth bi tukaj lahko morda služil kot metafora v smislu, da znanje obstaja na nivoju splošne družbene blaginje, ki presega državne meje četudi zveze držav, za kar se je uveljavil pojem Commonwealtha kot britanske skupnosti držav. Nasploš Dewey ni bil pristaš institucionalizma, kar, najbolj nazorno pokaže s primerom iz svojega poklica, saj meni, bi šole pravzaprav morale biti zgolj še ena oblika družbene skupnosti, katere cilj bi bil učenje preko skupnega učenja in lastnih skupinskih aktivnosti (Farr, 2003: 12).

Omenjeni predmeti živijo družbeno življenje v dvojnem pomenu. Predstavljajo orodje, ki ga je družba razvila kot instrument njenega intelektualnega udejstvovanja. Hkrati tudi predstavljajo ključ, ki bo otrokom odklenil vrata do socialnega kapitala, ki se nahaja visoko nad posameznikovo zmožnostjo individualnega dosega (Dewey v Farr, 2003: 10).

Šola kot socialni center je z družbenimi spremembami zgolj in samo pridobivala na veljavi, hkrati pa je bila postavljena tudi pred vse težjo preizkušnjo ali bo uspela svoje delovanje prilagoditi novim zahtevam. Šola bi morala po Deweyem (v Farr, 2003: 13) mnenju postajati vse bolj aktivna in delujoča sila v družbi in skrbeti, da zanimanje vsakega posameznika - otroka²⁰ obravnava kot »naravni vir, ne - investiran kapital, urjenje, ki je neposredno povezano z razvojem posameznika«. Zato je vsakršno delovanje, ki krati možnost dostopa do kar najbolj individualne in poglobljene obravnave slehernika za družbo škodljiva. Družba in posameznik sta torej neločljivo prepletena in za lasten, kvaliteten samoobstoj, mora družba, kot celota, namenjati vse svoje resurse za graditev svoje prihodnosti, ki se dogaja zdaj.

2.1.3 Socialni kapital v očeh utopičnega socialista Edwarda Bellamya

Do sedaj smo socialni kapital že opredelili, kot negacijo manka družbene realnosti in metaforo, ki se napaja pri mehaničnem in kapitalističnem izrazoslovju, zato tudi v primeru iskanja socialnega kapitala v razmišljanjih utopičnega socialista in velikega preroka družbene solidarnosti ne pričakujemo dodelanih tez in merljivih kategorij. Vseeno pa si v kratkem orisu misli Edwarda Bellamya pogledjmo, kako bi koncept socialnega kapitala lahko postal tudi pojem teorije utopičnega socializma.

Zelo slikovito, kar je na splošno značilno za teorije utopičnih socialistov, je Bellamy na platno družbene realnosti nanašal kontrastne podobe družbene realnosti, katere glavne značilnosti so bile zatiranje, nepravilnost in propad tradicionalne družbene ureditve, za kar je bil v največji možni meri kriv kapitalizem. Vseeno pa Farr (2003:

²⁰ Dewey uporablja oznake kot so, otrok, posameznik in študent po mojem mnenju dokaj arbitrarno, na prvem mestu pa je vsaj po moji oceni otrok. To ima lahko tudi zelo pomembno implikacijo za samo obravnavanje otroka v družbi. Otrok je že od samega začetka torišče družbe, vendar ne kot neobgljeno bitje, pač pa kot dragocen delček mozaika družbenega napredka in blaginje.

15) priznava, da je Bellamy na konstruktiven način prispeval k prenosu demokratičnih idej na področje ekonomije. Osnovni pojem zanj je podružbeno gospodarstvo, ki obsega tako finance kot industrijo. Na ta način bi se sprostila in pospeševala, predvsem pa omogočala svobodna izbira posameznika za delovanje na področjih, ki so zanj najbolj zaželena. Solidarnost in enakost sta osnovni predpostavki, celo več, enakost rodi izvirnost, saj postane posnemanje neproduktivno (*sic!*) (Bellamy v Farr, 2003: 15-19). Od tu do koncepta socialnega kapitala ni bilo več daleč. Bellamy ga veže na pojem socialnega sklada²¹, za katerega je izračunal, da je njegova vrednost dvestokrat večja v primeru skupnega družbenega delovanja, kot če bi posamezniki delovali posamično. Ta socialni sklad je akumulirano bogastvo, ki je nastalo z družbenim delom, zmanjšano za potrebe sprotne porabe. Bellamy seveda ne pozabi omeniti roparske narave kapitalizma, ki se kaže v tem, da se v kapitalistični družbi socialnega sklada polastijo posamezniki in na ta način prikrajšajo druge. Stopnja *plenitve* se preprosto izmeri kot razlika med ustvarjenim bogastvom in izplačanimi plačami s strani kapitalistov (Farr, 2003: 16). Navkljub temu, da je tovrstna enostavna družboslovna matematika le preveč šibka, ostaja dejstvo, da je verjetna posledica in tudi pogoj za delovanje tovrstnega podružbenega gospodarstva, tesna mreža znotraj posameznih skupnosti in med njimi. Ta predpostavka je v osnovi podobna oziroma skoraj identična tudi konceptom socialnega kapitala v razmišljanjih Hanifana in Deweya. Socialni kapital je razumljen kot neke vrste sprožilo, ki bo sprostito pozitivne in to ne zgolj ekonomske eksternalije, zaradi katerih bo družba notranje močnejša in bo hitreje napredovala. V tem pogledu je moralna vrednost socialnega kapitala morda celo presegala njegovo pričakovano ekonomsko vrednost.

2.2 Preko družbenega do ekonomskega pogleda na socialni kapital in preobilje definicij

Ad rem: hiter pregled zgodnjega razmišljanja o socialnem kapitalu nam je pokazal, da pravzaprav ne moremo govoriti o teoriji socialnega kapitala. Kar je na začetku socialni kapital zgolj metaforično pokrival, je bilo družbeno delovanje, ki je gradilo okrog pojmov kot so dobrohotnost, tovarištvo, vzajemna solidarnost, sodelovanje in vzajemna pomoč. Skupni napor so bili namenjeni razvoju družbe in njenem

²¹ Dewey po vsej verjetnosti ta socialni sklad poimenuje posredovani kapital preteklih civilizacij.

učinkovitem delovanju, kar je v prvi vrsti pomenilo, da nihče ni izključen in da vsak posameznik prinaša individualni in zato toliko vrednejši kapital iz preprostega dejstva, da je pripadnik skupnosti, katere obstoj je odvisen tudi od njega in obratno. Očitna je tudi navezava oziroma morda celo posnemanje ali nadgradnja konceptov civilne družbe oziroma aktivnega državljanstva. Socialni kapital, kot smo ga opisovali do sedaj, je predvsem »kapital iz družbenega vidika« (Marshall v Farr, 2003: 3). Farr (2003: 21) zato predlaga, da bi pri terminu spričo dejstva, da nima neposredne vsebinske povezave s kapitalom niti v imenu niti pri uporabi drugih iz ekonomije sposojenih pojmov, vsaj pri npr. pisanju uporabljali poševen tisk oziroma še bolje govorili samo o vsebini in delovanju. Sicer dobronamerna misel ni preprečila dejstva, da je po vsej verjetnosti ravno prejudiciranje vsebine iz poimenovanja koncepta povzročilo, da je socialni kapital postal posoda in ne vsebina družbene teorije. Sledeč Lukšiču (1997), je socialni kapital še ena izmed teorij, ki ja plačala davek liberalne, moderne dobe. Morda gre ravno v tem iskati tudi pojasnilo, zakaj je tako rekoč izginil iz družboslovnega diskurza za skoraj pol stoletja.²² Za analizo vzrokov zakaj je ideja socialnega kapitala poniknila sicer nihče od sodobnih avtorjev ne daje kakšnega širše razdelanega²³ razloga.

Četudi verjamemo, da bi poglobljeno raziskovanje vzrokov v luči zgodovinskih dogodkov dvajsetega stoletja bilo še kako zanimivo in poučno razmišljanje, se za kaj takega ne čutimo dovolj usposobljeni. Liberalna in kapitalistična ideologija na eni strani in totalitarizem na drugi strani sta dve ideologiji (demokracijo pri tem vseeno izključimo), ki sta že v osnovni skregani z osnovnimi predpostavkami delovanja, kot jih predvideva socialni kapital. Atomiziran posameznik, ki je osmišljen šele v svoji samoti in funkcionalni asociaciji za zadovoljevanje zgolj lastnih potreb in ponovna reifikacija zveličavnih teorij rasne večvrednosti ali družbene utopije v obliki desetine milijonov trupel, sta po našem mnenju dve totalitarni ideologiji, ki sta zaradi človeške nagnjenosti k demagoški mobilizaciji koncept socialnega kapitala najbolj zatrli. Osemdeseta prinesejo zanimiv preobrat, ne toliko zaradi propada še zadnjih trdnjav ideološkega totalitarizma, temveč zaradi težav s samorefleksijo zmagovitih liberalnih

²² Putnam (2002: 5) opaža, da je socialni kapital kot koncept znova naplavilo šele 40 let po prvi Hanifanovi definiciji. 1956 ga je odkril kanadski sociolog, ko je opisoval status povzpetniških prebivalcev iz primestja v posameznih klubih. Leta 1960 se socialni kapital zopet pojavi v delu urbanistke Jane Jacobs, pri opisu dobrih medsosedskih odnosov, njej pa je deset let kasneje sledil še ekonomist Glenn Loury, ki je termin socialni kapital uporabljal za pojasnjevanje družbenih posledic suženjstva.

²³ Še najbolj pogost očitek, ki ga zasledimo pri pregledu literature o socialnem kapitalu je, da so bila prva razmišljanja o socialnem kapitalu preveč splošna in premalo znanstvena.

in demokratičnih držav. Zmagoviti koncepti, ki naj bi zgodovino pripeljali do njenega konca (Fukuyama) so jo le zgostili (Brzezinski) in ob skokovitem ekonomskem napredku sprožili nenadzorovano dinamiko družbenih sprememb. Če je bil premagan veliki nasprotnik, pa se države bolj kot kdajkoli prej znašle pred vprašanjem kako tekmovati druga z drugo (primarno na ekonomskem področju), kjer izločitev tekme v vojaškem spopadu ni bila zadovoljiva rešitev (govorimo seveda o državah, ki kot minimalni skupni imenovalec izvajajo demokratično vladavino) in je bilo potrebno poiskati nove vire. Teorija socialnega kapitala se je pri tem izkazala za uspešno, celo tako zelo, da je postala izvozni artikel največjih oblikovalcev svetovne ekonomske in monetarne politike in organizacij za pospeševanje ekonomskega sodelovanja in razvoja (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka, Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj).

Na tem mestu bomo raziskovanje socialnega kapitala nadaljevali s predstavitvijo dobe popularizacije koncepta socialnega kapitala. Predstavili bomo najbolj razširjene poglede na teorijo socialnega kapitala, konstitutivne elemente in področja družbenega na katere se nanašajo, področje aplikacije in se vprašali ali se morda sodobni koncept socialnega kapitala ni oddaljil od tistega, ki so ga opisovali in oblikovali prvi avtorji predvsem v tem, kaj je socialni kapital kot *policy*. Vsekakor pa ne želimo pisati apologije teorije socialnega kapitala, zato se bomo za konec vprašali ali ima morda tudi svojo temno plat.

2.2.1 Sodobni pogled na socialni kapital

Socialni kapital je na sceno družboslovne teorije ponovno naplavilo sredi osemdesetih let in obstaja močan konsenz, da so za njegovo ponovno vstajenje v sodoben besednjak družboslovne teorije zaslužni predvsem: Robert D. Putnam, ki svoj koncept osnuje na ideji združevanja in civilno-družbene aktivnosti, kot osnove družbene integracije in blagostanja, James Coleman in okrog teorije racionalne izbire zgrajen poizkus sinteze sociološke in ekonomske teorije ter zadnji, a ne poslednji, Pierre Bourdieu, ki svoj koncept temelji predvsem na razrednih vprašanih in vprašanih družbene neenakosti v obliki družbenih razredov, neenakega dostopa do družbenih virov in ostalih v družbo ukoreninjenih oblik neenakosti. Ti trije avtorji so razvili tri relativno različne smeri, vseeno pa jasno obstaja vse več pogledov na to,

koliko smeri obstaja. Adam (2003: 7) tako opaza, da se še desetletje po tem, ko je koncept pričel pridobivati na pomembnosti dogaja, da avtorji, ki določen koncept uporabljajo v analizi, najprej prikažejo njegov intelektualni izvor, predstavijo nekatera nerešena vprašanja, sprejmejo eno od smeri in nato za konec prispevajo svojo lastno definicijo.

Za razliko od zgodnjih metaforičnih opisov socialnega kapitala, se sedaj podajamo v svet definicij in merljivih dokazov o obstoju in delovanju socialnega kapitala in lahko rečemo, da imamo sedaj koncept brez jasne vsebine spričo tolikih definicij, kar pa znanstveno seveda ni sprejemljivo. Solow v svoji kritiki te nejasnosti tako jasno zapove, da »v kolikor socialni kapital ne želi biti zveneča krilatica, morajo biti njegove koristi nekako merljive, četudi le deloma« (v Knack in Keefer, 1997: 1255). Da sodobni trendi socialnega kapitala temu sledijo, bomo videli v nadaljevanju, še prej pa si bomo ogledali najpomembnejše teoretične pristope in njihove vsebine.

2.2.2 Pierre Bourdieu

Bourdieujev pogled na socialni kapital je močno determiniran z njegovim izhajanjem iz stanja družbene hierarhije in vzdrževanjem družbene neenakosti na eni strani in predpostavko o ekonomskem kapitalu,²⁴ kot osnovi vseh drugih oblik kapitala. V tem okviru se še posebej posveča procesu menjave, kot obliki transformacije oziroma prehajanja ene oblike kapitala v drugo obliko.

Izhajajoč iz njegove predpostavke o konfliktu, kot integralnem delu družbe in njegovem konceptu »habitata«, se je potrebno vprašati kam in s kakšnim namenom je Bourdieu sploh umestil socialni kapital v družbo.

Za razumevanje družbenega sveta, ki ga sam poimenuje »akumulirana zgodovina«, je potrebno uvesti pojem kapitala, saj je samo tako možno razumeti, da družbe »ni možno reducirati zgolj na stanja trenutnih interakcij med agenti, ki so obravnavani kot medsebojno izmenljivi delci« (Bourdieu, 1983: 241). Prevladujoči pogled na kapital oziroma na menjavo, kot ga narekuje ekonomska teorija in je usmerjena v maksimizacijo dobička, je tako po njegovem izrinila vse ostale oblike menjave kot ne-

²⁴ Tudi sicer je ena od teoretičnih osnov Bourdieujeve sociološke teorije ideja družbe kot pluralnosti družbenih polj, izmed katerih so oblike kapitala (ekonomski, kulturni in socialni) osrednji dejavniki, ki posameznikom omogočajo ohranjanje položajev v njih (Bourdieu in Waccquant v Siisiäinen, 2005 in Bourdieu, 1983).

ekonomične in jih naredila nezanimive. V ta sklop spadajo v prvi vrsti vse oblike transsubstancialne menjave, ki so »ekonomične« zgolj v omejenem smislu in se kažejo v obliki kulturnega in (ali) socialnega kapitala (Bourdieu, 1983). Centraliziranje ekonomskega kapitala kot osrednjega oziroma osnovnega iz katerega izhajajo vse ostale oblike kapitala je za Bourdieuja samoumevno, saj sam pravi: »[...] potrebno je razumeti, da je v jedru vseh ostalih preoblikovanih ali zakritih oblik ekonomski kapital, posledično lahko ti svojo veljavo dosežejo le do mere, do katere jim uspe prikriti, da je v njihovem jedru pravzaprav ekonomski kapital [...], oziroma v končni posledici, vsaj v osnovi njihovih učinkov« (Bourdieu, 1983: 252). S to predpostavko je pridobil orodje za analizo socialnega kapitala, ki ga je opisal kot:

[...] celota dejanskih in potencialnih virov, ki so povezani z lastništvom trajnih omrežij sestavljenih iz bolj ali manj institucionaliziranih odnosov vzajemnega poznavanja in pripoznanja, oziroma z drugimi besedami, članstva v skupini, ki posamezniku nudi podporo v obliki celotnega kapitala skupine; neke vrste »garancijo« skupine, ki jo ta lahko uporabi v več pomenih te besede. Ta razmerja se lahko ohranjajo zgolj v praktični obliki, materialni ali simbolni izmenjavi, ki hkrati omogoča njihovo ohranitev (Bourdieu, 1983: 248).

Socialni kapital je na nek način lastnina posameznika, ki je odvisna od velikost mreže in s tem potencialnega dostopa do »kapitalov«. Deluje na način članstva v skupini in multiplikacijskega učinka, ki ga takšno članstvo prinaša. Še vedno se dinamika graditve, ohranjanja in dostopa do socialnega kapitala odvija po pravilih ekonomske logike in zdi se, kot da Bourdieu socialni kapital vidi le še kot eno izmed oblik »maskiranega« kapitalizma, kot orodje subtilne transformacije, katere končni in konkretni produkt je ekonomski donos. Socialni kapital je po mojem mnenju pri Bourdieuju ujet v specifično obliko menjave, kjer: »[...] menjava spremeni stvari, ki so predmet menjave, v znamenja pripoznanja, ki preko vzajemnega prepoznavanja kot posledice članstva v skupini, to skupino ohranjajo« (Bourdieu, 1983: 250). Ekonomičnost tovrstnega početja je predvsem, da socialni kapital kot »lastništvo

dostopa do potencialnih oblik kapitala« ,²⁵ zahteva sposobnost primerne vedenja in vedenje za koriščenje potencialnega resursa. Tako zahteva vzdrževanje socialnega kapitala nenehni trud oziroma z drugimi besedami:

[...] je produkt investicijskih strategij, individualnih ali kolektivnih, zavednih ali nezavednih, s ciljem ustvarjati ali ohranjati socialne odnose, ki so neposredno uporabni na kratki ali dolgi rok: npr. spreminjati naključna poznanstva, kot na primer medsosedska poznanstva ali tista na delovnem mestu, celo sorodstvena v oblike poznanstva, ki lahko postanejo koristna in na voljo [...] in omogočajo dolgoročno subjektivno občutje vzajemne odgovornosti (čustva hvaležnosti, spoštovanja, prijateljstva...) (Bourdieu, 1983: 249).

Iz predstavljenega sledi tudi kritika Bourdieujevega koncepta socialnega kapitala. Videl ga ozko kot še eno pojavno obliko kapitalističnega kapitala, kot »višji nivo kapitala«, ki ga razume in za ohranjanje svojega položaja s pridom izkorišča predvsem kapitalistični razred oziroma z besedami Wacquanta (v Siisiäinen, 2000: 13), ki je celotno njegovo delo predstavil kot »materialistično antropologijo specifičnih učinkov, ki jih imajo različne oblike simboličnega nasilja v reprodukciji struktur dominacije«. Vseeno je potrebno izpostaviti tudi dejstvo, da Bourdieu daje pomemben poudarek procesom: tako medsebojne menjave kapitalov, kot tudi reprodukciji skupin, kot kolektivnih nosilcev socialnega kapitala ter vlogi posameznika pri ustvarjanju lastnega socialnega kapitala.

²⁵ Z vidika koristnosti socialnega kapitala uvede Burt (2000), koncept *strukturnih lukenj*. Gre za položaj oziroma pozicioniranje posameznika (tudi npr. države, skupnosti ali organizacije?) na način, da pridobi mesto posrednika oziroma postaja ta posameznik povezovalni člen med sicer nepovezanimi posamezniki oziroma skupinami. Posredništvo je donosno, kar sledi tudi iz njegove definicije socialnega kapitala. Socialni kapital so »prijatelji, znanci in na splošno vsi kontakti preko katerih je možno realizirati priložnosti za uporabo finančnega ali človeškega kapitala« [...] »socialni kapital je posredniška priložnost v socialni mreži« (Burt v Engström, 2001: 14).

2.2.3 James Coleman

Kot sociolog je tudi Coleman k raziskovanju socialnega kapitala pristopil z željo pojasniti eno izmed družboslovnih vprašanj, v njegovem primeru vprašanje, kako se konstituira družbeni red. Bourdieujevo črnogledno percepcijo, da socialni kapital lahko koristi zgolj vplivnim slojem iz vrha družbene lestvice in ne more imeti pozitivnih učinkov za slehernika, Coleman ovrže na način, da se vprašanja socialnega kapitala loti z ekonomskega vidika.

Coleman (1988), podobno kot Bourdieu in kasneje Putnam, daje velik poudarek izobraževanju, močno pa se nasloni tudi na družbene sisteme, ki prečijo generacije in omogočajo »zaprtost« struktur družbenih odnosov.²⁶ Zaprtost družbenih struktur je osnova za vzpostavitev odnosov zaupanja v socialni strukturi. Kot osnovni generator socialnega kapitala navaja izmenjavo, lahko rečemo tudi interakcijo med posamezniki, kjer posameznik deluje na način racionalnega akterja, družbeni sistem pa je agregat oziroma vsota posameznih družbenih interakcij. Nadalje Colemana ni toliko zanimal sam koncept, kot pa povezava med človeškim kapitalom in socialnim kapitalom.

Križanje socioloških pristopov k družbi, kjer prvi predpostavljajo družbeno konotacijo posameznikovih odnosov in ekonomskega pristopa, ki posameznika obravnava kot racionalno in individualno enoto, ki zasleduje zgolj svoj egoistični interes, je Colemana postavila v neprijeten položaj usklajevanja in pojasnjevanja socialnega kapitala kot altruističnega produkta egoističnega vedenja posameznika. Zato Coleman tudi poda zelo tautološko definicijo, za katero pa ni nujno, da pravzaprav ni zelo sporočilna:

*Socialni kapital je definiran s svojo funkcijo. Ne obstaja kot ena enota
pač pa kot različne enote, vse pa imajo skupne dve lastnosti: vse*

²⁶ Zaprtost struktur Coleman razlaga kot družbeno strukturo, kjer je posameznik pod vplivom različnih skupin, ki pa ga usmerjajo k istemu cilju. Povedano drugače, nagradujejo in odobravajo enaka prizadevanja in sankcionirajo oziroma ne odobravajo enakih ravnanj. Tovrstne vzajemne krepitev odnosov med posamezniki je ponazoril s primerom iz svoje raziskave, kjer je zaključil, da učenci iz katoliških šol, ne glede na družbeno-ekonomski status, dosegajo boljše rezultate tudi zaradi tega, ker jih družbeno okolje tudi izven šole usmerja k istim ciljem kot šolski proces sam. Najpomembnejšo oporo vidi v družini in Cerkvi, kot eni redkih, še res vplivnih družbenih struktur, ki preči generacije in omogoča prenos socialnega kapitala iz odraslih na otroke (Coleman, 1998: 27; Coleman v Field 2004: 27).

vsebujejo določen aspekt družbene strukture in pospešujejo določena dejanja posameznikov, ki so znotraj strukture (Coleman v Field, 1994: 26).

Kako torej v tako splošni definiciji izločiti socialni kapital? V preseku racionalnega individualista ni prostora za norme in odnose vzajemne pomoči, ki bi presegali egoistične namere vključenih posameznikov, vendar se je potrebno vprašati ali Coleman socialnemu kapitalu sploh namenja kakršnokoli vrednostno oznako v smislu dobrega ali slabega, pozitivnega ali negativnega socialnega kapitala. Njegova raziskava o šolskem sistemu (v Field, 2004: 20 – 28) je pokazala, da so učenci iz katoliških šol ne glede na družbeno ekonomski status, dosegali boljše rezultate od vrstnikov v državnih šolah. Vzrok temu je v zaprtosti družbene struktur, katerim pripadajo. Coleman daje velik poudarek družini in neposrednemu okolju, kateremu pripada otrok in v tem pogledu socialni kapital operacionalizira na sledeč način:

[...] nabor resursov, ki se nahajajo v družinskih odnosih in v organizacijah, katerim pripadajo kot člani skupnosti in so uporabni za kognitivni oziroma družbeni razvoj otroka kot odraščajoče osebe. Ti resursi se razlikujejo od osebe do osebe in so pomembni za otroka in adolescenta kot prednost pri graditvi človeškega kapitala (Coleman v Field, 2004: 24).

S to definicijo Coleman socialni kapital postavi hkrati kot vir in kot posledico družbenih odnosov. Socialni kapital se krepi, oziroma je močnejši v družbenih krogih, kjer obstaja več možnosti za vzpostavljanje raznolikejših odnosov. Za posameznika to pomeni več možnosti za uresničevanje lastnih »egoističnih« ciljev, hkrati pa tudi predstavlja sistem norm in vrednost, ki ga pri tem vodijo. Coleman vidi socialni kapital preprosto kot povsem kontekstualni in stranski produkt odnosov, ki je odvisen od norm okolja in stopnje zaupanja. Vse strukture in družbeni odnosi krepijo določeno obliko socialnega kapitala. Vrednost tega socialnega kapitala se tako najlažje meri kot učinek, napram drugim strukturam oziroma kot primerljiva prednost posameznika, ki je vključen v kompleksne zaprte strukture, kjer se proces akumulacije socialnega kapitala odvija preko mnogih intergeneracijskih oziroma vzajemno dopolnjujočih sistemov sankcij in nagrajevanja.

2.2.4 Rober D. Putnam

Če bi za Bourdieuja veljalo, da socialni kapital vidi v veliki meri kot še eno eksploitacijsko orodje kapitalističnega razreda v duhu teorije konflikta in v sled temu nima pomembnejše pozitivne vloge za ostale sloje in Coleman socialni kapital močno ekonomizira z željo zaobjeti in pojasniti zakone družbenega reda, pa je Putnam tisti, ki je koncept dobesedno lansiral na naslovnice časopisov in v televizijski *prime-time*. Postavil je merila za nadaljnje raziskovanje (predvsem pozitivnih) učinkov njegovega delovanja v duhu družbene integracije in krepitve tistih družbenih vrednot, solidarnosti in sociabilnosti, ki po njegovem omogočajo stabilen razvoj družbe.

Norme in obveznosti, zaupanje in družbene mreže, znotraj katerih še posebej prostovoljno delovanje v civilni družbi, so ključni koncepti Putnamovega opisa socialnega kapitala. Njegovo prelomno delo, *Making Democracy Work*, ga je pripeljalo do spoznanja, da so zgoraj navedeni elementi družbenega delovanja osnova stabilnega in naprednega družbenega sistema, s tem pa tudi države in prevladujočega državnega sistema demokracije.²⁷ Celotno polje Putnamovega raziskovanja socialnega kapitala je povezano z njegovo raziskavo družbeno-političnih sprememb, z oporo v zgodovinskem razvoju družbenega sistema v Italiji in hkrati z opazovanjem sprememb v družbeni strukturi Združenih držav Amerike. Osrednje, širše aplikabilno spoznanje je, da se tako liberalno-demokratska paradigma, kot tudi njene alternative, vračajo k osnovnim vprašanjem delovanja političnega sistema in položaja oziroma bolje rečeno vloge in kvalitete življenja posameznika.

Zaslomba socialnega kapitala je za Putnama (1992) vitalna civilna družba, ki mora biti osnovana na določenih moralnih vrednotah, ključno vrednoto pa vidi v zaupanju. Zaupanje, oziroma splošno - generalizirano zaupanje, je temelj sodobnih demokratičnih družb, saj omogoča delovanje izven neposrednega okolja družine in sorodstva, v okolju, kjer ne obstaja poznanstvo med (so)delujočimi posamezniki in tako ne obstaja možnost predvidevanja (re)akcij ostalih posameznikov. Takšno zaupanje vzpostavlja možnosti za »pogumno vzajemnost«²⁸ in vzpostavljanje socialne mreže in asociacij, kjer posamezniki ne delujejo za kratkoročne koristi, pač

²⁷ Putnam v zaključku knjige zapiše: »Graditi socialni kapital ni lahko, je pa to edini način za delovanje demokracije«. Ta zaključek je morda lahko celo zanimiv saj iz tega lahko sklepamo, da je za Putnama osrednji gradnik demokracije vitalna in na osnovi moralnih vrednot delujoča civilna družba.

²⁸ V izvirniku: Brave reciprocity.

pa za dolgoročne koristi, ki jih bodo potencialno realizirali, na račun kratkoročno morda altruističnega delovanja.

Socialne mreže vzajemnega zaupanja, t.i. »kroge zaupanja« (navednice v izvirniku), je prvi predstavil že Lawrence Harrison (v Fukuyama, 1999: 10), ki kroge zaupanja razume kot skupino sodelujočih posameznikov, znotraj katere veljajo iste norme in vrednote. Podoben koncept je Putnam (1992) uvedel s svojimi »nemoralnimi - zlonamernimi in moralnimi - dobronamernimi krogi«.²⁹ »Zlonamerni krogi« se v družbi odražajo kot nezaupanje, nespoštovanje skupnih norm in vzajemnih obveznosti ter neredom, kar v končni fazi vodi k stagnaciji ali degradaciji družbe, morda celo v neke vrste distopijo. »Moralni krogi« pa na drugi strani prinašajo družbeno ravnovesje in krepijo nivo in kakovost sodelovanja ter zaupanja in omogočajo napredek ter izboljšujejo blaginjo družbe v celoti.

Primarno, morda preveliko in ekskluzivno, vlogo Putnam, po vzoru de Tocquevilla, pripisuje prostovoljnim organizacijam, ki so osnovno vezivo vitalne civilne družbe. V socialnih mrežah vzajemnega sodelovanja in zaupanja, se tako krepi ne samo posameznik, ki preko teh mrež lahko dostopa do resursov, ki mu sicer ne bi bili dosegljivi, pač pa tudi skupina kot nosilec socialnega kapitala. Iz tega sledi, da je lahko nosilec socialnega kapitala tako posameznik kot tudi skupina. Nadalje Putnam (1992: 172) meni, da takšne mreže krepijo obstoječe norme in zavest o vzajemnem delovanju posameznikov, krepijo lasten socialni kapital, olajšujejo pretok informacij in tako krepijo oziroma lahko tudi razkrinkavajo posameznika pa tudi ustvarjajo »sloves« na podlagi predhodnih dosežkov pripadnikov celotne skupine ter posamezniku tako omogočajo učinkovitejše delovanje za naprej.

Proces generiranja socialnega kapitala hkrati deluje tudi na drugem nivoju in sicer kot neformalni način sankcioniranja kršiteljev, saj se jim z izstopom oziroma delovanjem, ki ni v skladu z normami te skupine oziroma mreže, neposredno zmanjša dostop do resursov, do katerih so prej imeli dostop. Zmanjša se jim socialni kapital.

Ostaja dejstvo, da celotna populacija posameznikov ne pripada isti civilni družbi in da se tukaj poraja vprašanje sodelovanja oziroma prehajanja posameznikov med različnimi skupinami, ki lahko delujejo na istem nivoju, vendar so si vsebinsko različne. Za razlago tovrstnega družbenega delovanja, je Putnam prenesel v svojo teorijo socialnega kapitala koncepte vezivnega, premostitvenega in povezovalnega

²⁹ V izvirniku: Vicious in virtuous circles.

socialnega kapitala. Dodati je potrebno, da je te koncepte uvedel kasneje in niso izvirno njegovi, saj jih je na sledeč način konceptualiziral Michael Woolcock (v (Adam, 2003; v Engeström, 2001):

Vezivni socialni kapital (bonding social capital) je tisti, ki označuje odnose med neposrednimi družinskimi člani, najbližjimi prijatelji ali sorodniki.

Premostitveni socialni kapital (bridging social capital) označuje odnose, ki se oblikujejo na npr. delovnem mestu, bežna poznanstva etc. .

Povezovalni socialni (linking social capital), pa se navezuje na odnose s posamezniki izven primarnega okolja, lahko tudi v povsem drugačnih okoljih. Z graditvijo tovrstnega kapitala pridobi posameznik dostop do povsem drugačnih resursov, kot so mu na voljo v primeru vezivnega in premostitvenega kapitala.

Zanimivo je, da navkljub temu, da je Putnam uvedel dva izmed treh naštetih konceptov, pa jim ne namenja kakšne posebne pozornosti. Fokus ostaja na delovanju prostovoljnih organizacij in konceptu zaupanja, ki je doživel tudi najostrejšo kritiko. Nekateri Putnama (Misztal v Field, 2003: 33), označujejo kot »teoretičnega eklektika«, ki v socialnem kapitalu vidi zgolj pozitivne učinke in v svoji teoriji nekritično izpušča elemente, ki evidentno nakazujejo tudi temno plat socialnega kapitala.

Navkljub vsemu pa menim, da je morda ravno izhajajoč iz Putnamove definicije, morda pa še bolj iz kritik te definicije, moč oblikovati sliko socialnega kapitala v duhu naših izvornih predpostavke o predstavitvi tega koncepta. Putnam pravi takole:

Socialni kapital se navezuje na norme družbene organizacije, kot so zaupanje, norme in mreže, ki lahko izboljšajo učinkovitost družbe na način, da spodbujajo usklajeno delovanje...(Putnam 1992: 167), kasneje pa doda še [...] osnovna ideja socialnega kapitala je predpostavka, da so socialne mreže koristne, imajo vrednost [...] socialni kontakti vplivajo na produktivnost posameznikov, kot tudi skupin (Putnam v Field, 2003: 32).

Prevladujoče kritike Putnamove teorije so preveliko poudarjanje pozitivnih plati socialnega kapitala, premajhen posluh za politično komponento družbenega okolja, preveliko poudarjanje pomena prostovoljnih organizacij in zanemarjanje konflikta

med posameznimi družbenimi skupinami, kateremu v najboljšem primeru nameni le moralno diskvalifikacijo. Zaradi tega ga nekateri vidijo kot teoretika funkcionalizma ali celo neo-republikanca (Siisiänen, 2000: 7).

2.2.5 Socialni kapital in internet

Morda gre v primeru interneta res za največjo tehnološko preobrazbo človeka vse od odkritja ognja (Barlow v Quann-Hasse et. al., 2002: 4) vseeno pa se zdi, da ta t.i. tehnologija svobode (De Sola Pool v Boyle, 1997), skupaj s pomembnimi vplivi na naše delo, komuniciranje, zabavo in druženje, hkrati v družbeni sistem vnaša nove in subtilnejše možnosti nadzora in manipulacije s posameznikom.³⁰ Spričo dejstva, da je internet prav tako dokaj sodoben družbeni pojav in po naključju(?) časovno skoraj sovпада s ponovno obujenim zanimanjem za socialni kapital, menim, da je na mestu, da morebitni povezanosti med tema pojavoma namenimo nekaj več pozornosti.

Anonimnost, dostop do izjemnega obsega znanj in informacij ter komunikacija med posamezniki še nikoli ni bila tako velika in vendar ravno te lastnosti interneta, po mnenju mnogih, najbolj načenjajo tradicionalno družbeno ureditev, zbrano okrog primarne skupnosti domačega okolja, družine in sorodstva, ki je tudi primarni vir socialnega kapitala. Ruši jo in razkraja. Vseeno pa bi lahko iz razprav o zatonu socialnega kapitala sklepali, da je iznajdba interneta le vrh ledene gore zatona tradicionalne družbe, saj:

[...] sta televizija in klimatska naprava pregnali kulturo iz ulice, pločnikov ter verand nazaj v zavetje hiše. Tehnologija in tržna ekonomija sta povečali izbiro in prispevali k rahljanju medsosedskih vezi. In kulturna revolucija, ki jo je porodil hiperindividualizem in ozkoglednost generacije, ki je častila »pravice« in »izbiro« je bila sovražna do vsakršnih pravil in avtoritete (Wuthnow, 2002: 60).

Internet je v tem pogledu ponudil le novo zatočišče *pregnancem* iz ulice in tako vsekakor še dodatno poudaril razliko med tradicionalnim načinom dela, preživljanja prostega časa, komuniciranjem in delovanjem v civilno-družbeni sferi in spremembami, ki jih je narekovala tehnologija, ki je vse bolj prodirala v družbeni vsakdan. Še posebej iz vidika socialnega kapitala, se je potrebno vprašati ali je vpliv

³⁰ Povezava in vloga socialnega kapitala ter interneta je po moje zanimiva tudi zaradi tega, ker se velik del družbene dejavnosti seli na medmrežje in s tem pridobiva nove lastnosti in zahteva drugačno razmišljanje.

te nove tehnologije res zgolj negativen. Da bi se lahko čimbolj sistematično izognili dajanju enoznačnih odgovorov, bomo sledeč Quan-Hasse (2002) socialni kapital obravnavali z dveh komplementarnih vidikov in sicer: družbenih interakcij, kamor štejemo vzorce družbenih stikov, npr. obiski prijateljev, družine in ostalega sorodstva, telefonske klice in družbene dogodke ter družbene aktivnosti oziroma družbenega angažmaja, ki ga opisujemo kot stopnjo vključenosti posameznika v delovanje njegove skupnosti, aktivno in pasivno preko npr. političnih shodov in članstva v raznih klubih. Vprašanje je torej ali internet prispeva h krepitvi socialnega kapitala ali pa ga morda omejuje oziroma nanj negativno vpliva.

Pri umeščanju vloge in pomena interneta v družbeno okolje, ponavadi začnemo s primerjavo družbe pred pojavom interneta in nato v času, ko so že vidne spremembe, ki jih je povzročil. Za tradicionalne družbe so bile značilne lokalnost in homogenost (Quan-Hasse, 2002) in s tem povezani vzorci komunikacije ter družbenih vzorcev obveznosti in asociacije. Že v šestdesetih letih so raziskovalci pričeli opazovati pomembne premike v tradicionalni skupnosti, povezane predvsem z možnostjo posameznikove interakcije izven neposredne lokalne skupnosti. Ne zgolj nove ideologije in revolucije (Wuthnow, 2002) predvsem nove, vse širše dostopne možnosti komunikacije in povečana mobilnost posameznika so oblikovali tudi novo pripadnost posameznika in njegov odnos do skupnosti. Izkazalo se je, da se posamezniki na nek način odtujujejo od lokalne skupnosti in vzpostavljajo vse več stikov z geografsko razpršenimi prijatelji in sorodstvom. Ta sprememba je narekovala tudi drugačen pristop h konceptualiziranju in dožemanju skupnosti, ki je ni več determinirala lokalnost, pač pa je posameznikovo skupnost predstavljala socialna mreža vseh njegovih stikov. Ljudje so torej vse bolj živeli v *long-distance communities* (Quan-Hasse, 2002; 2). Internet, kot tehnološko najbolj napredno nadaljevanje procesa socializacije in delovanja človeka v t.i. *long-distance communities*, je imel pomembno posledico za posameznikovo družabno življenje kot tudi delo in odnos do skupnosti.

O negativnih vplivih »ekranov« in s tem povezanega individualnega preživljanja prostega časa na socialni kapital, je na podlagi empiričnih raziskav najprej sklepal Putnam (v Quan-Hasse, 2002 in v Engeström, 2001) in na podlagi obsežnega raziskovalnega vprašalnika prišel do zaključka, da po skoraj vseh kazalnikih socialni kapital v Ameriki v zadnjih dveh desetletjih upada. Poglavitni vzrok temu je zamenjava generacije, ki nima več močnega občutka za graditev skupnosti, kot ga je

imela generacija, ki je izkusila drugo svetovno vojno, takoj na drugo mesto pa je Putnam postavil razmah televizije in ostale elektronike. Tako imenovana TV generacija je tako najpomembnejši vzrok za zaton socialnega kapitala v Ameriki, saj naj bi individualizacija in sprememba v družbenem obnašanju in civilno-družbeni participaciji najmočnejše načela skupnost, ravno zaradi manjše intenzitete v neposredni interakciji

Dodati je potrebno, da Putnam v internetu vidi še hujšo grožnjo socialnemu kapitalu kot v televiziji in sicer v obliki izključenosti tistih, ki nimajo potrebne tehnologije in znanja, da bi internet uporabljali in kar je za socialni kapital še pogubnejše, krepitve negativnega socialnega kapitala v obliki izključujočega povezovanja z enako mislečimi in možnost zlorabe zaupanja, čemur pritruje tudi Fukuyama. Meni, da »v času, ko najbolj fanatični zagovorniki informacijske dobe praznujejo padec družbene avtoritete in hierarhije, hkrati omalovažujejo osrednji dejavnik: zaupanje in skupne etične norme, ki služijo kot osnova« (v Field, 1995: 25). Nadalje, ker internet ne ponuja neposrednega stika je ogrožena tudi kategorija vzajemne recipročnosti.

Omeniti bi veljalo tudi, da internet in informacijska tehnologija predvsem poglobljajo t.i. razvojni zaostanek na način, da temu dodajo še t.i. digitalni prepad. Lin (2001) navaja izsledke raziskave, ki je bila opravljena na vzorcu petinpetdestih držav, ki so skupaj proizvedle 97 odstotkov svetovnega bruto nacionalnega proizvoda in v seštevku porabile 99 odstotkov vseh svetovnih sredstev namenjenih vlaganju v informacijsko tehnologijo. Preostanek sveta v tej tehnološki revoluciji tako rekoč ni sodeloval. Kako je ta digitalni prepad, ki se je vsekakor odrazil tudi v strukturi in kondiciji gospodarstev izbranih držav, še dodatno poglobil t.i. razvojni zaostanek na podlagi socio-ekonomskih dejavnikov, med »tistimi, ki imajo in tistimi ki nimajo«³¹, verjetno ni potrebno posebej elaborirati.³² Pippa Norris (2000) v kontekstu, t.i. digitalnega prepada, še posebej izpostavlja pomen strukture priložnosti, ki vključuje vladne politike na področju investicij v informacijsko infrastrukturo in vključitev novih tehnologij v šolske sisteme in kulturnega odnosa do tega medija. Pri tem navaja

³¹ Parafraza na Bushevo novo delitev državljanov Združenih držav, ki jo je uporabil na donacijski konferenci, kjer je svoje podpornike iz gospodarstva poimenoval »those who have« oziroma njegova baza, ostale pa, logično, »those who have nots«.

³² V raziskavi, ki jo je Oblakova (2002) opravila o vplivu interneta na družbene odnose v Sloveniji, v zaključku podaja oceno, da je internet medij, ki posameznike ločuje v dvojnem smislu. Najprej utrjuje že obstoječe družbene prepreke, ki že tako šibke, izolirane skupine posameznikov še bolj oddaljujejo od dogajanj v sodobni medijski družbi, [...], na drugi strani pa se zdi, da deluje kot medij, ki je sicer v svojih temeljih osnovan na interaktivnosti, a tudi v očeh vseh uporabnikov ne nastopa kot most, ki bi ljudi le povezoval.

pomen znanja jezika, v tem primeru angleščine, ki je še vedno dominantni jezik na spletu. Opaža tudi povezavo med dohodkom in odstotkom populacije, ki uporablja internet, ki je jasno linearna in kaže, da je v državah z višjim dohodkom na prebivalca tudi večji odstotek uporabnikov interneta. Kako pomemben pa je v današnjem svetu dostop do sodobnih informacijskih poti, pa Norris (2002: 5), lepo zaključi z besedami generalnega sekretarja Združenih narodov, Kofija Anana. Anan je v enem izmed svojih govorov dejal, da je pomanjkanje osnovnih telekomunikacijskih storitev postal skoraj tako akuten problem, kot pomanjkanje vode, bivališča in zdravstvene oskrbe.

Negativne plati, ki jo je v družbeno skupnost vnesla sodobna elektronika na čelu z internetom izpostavlja tudi Quan-Hasse (2002) in predstavlja domala že vse omenjene negativne plati, omenja pa tudi empirične raziskave, ki so identificirale porast novih bolezni, povezanih s prekomerno konzumacijo interneta vendar zopet ugotavlja, da je težko zaključiti, da internet v prvi vrsti deluje asocialno in predvsem odtuja ljudi od neposredne skupnosti. Tukaj se dopolnjuje s Fieldom (2003), ki pravi, da v kolikor po eni strani internet morda res zmanjšuje neposredne stike med posamezniki, pa po drugi strani omogoča simultano vključenost v mnogo večjo skupnost in krepi šibke vezi posameznika ter mu omogoča navezovanje stikov s podobno mislečimi izven njegovega neposrednega okolja.

Kako pomembno družbeno vlogo igra internet v vsakdanjem življenju posameznika je pokazala tudi ameriška raziskava (Boase et al., 2006), ki je v povzetku ugotovila sledeče; internet povečuje naše družbeno omrežje, omogoča dostop do širših »virtualnih« skupnosti, hkrati pa nujno ne zmanjšuje neposredne interakcije z našim neposrednim okoljem in primarno skupnostjo. Možnost množične komunikacije, sodeč po izsledkih raziskave, vodi v t.i. »komunikacijsko multiplikacijo«,³³ saj naj bi intenzivnost komunikacije po izbranem mediju pozitivno vplivala na celoten proces komunikacije posameznika v vseh njegovih vlogah in okoljih in preko vseh medijev. Nadalje lahko iz raziskave razberemo, da je internet nekako privzel karakteristiko in utilitaristično funkcijo tradicionalne skupnosti, kamor se je posameznik zatekal po

³³ Poleg komunikacijske multiplikacije bi lahko dodali tudi ugotovitev, da internet ni monoton komunikacijski medij, ki bi posameznike spodbujal zgolj k eni sami obliki združevanja. Prav nasprotno, internet spodbuja raznolike načine »obstajanja« in s tem tudi mnogotere možnosti za vzpostavljanje stikov z drugimi (Oblak, 2002: 114).

nasvete in dodatna znanja, saj se je skoraj polovica uporabnikov interneta posvetovala z »virtualno skupnostjo«³⁴ pred pomembno življenjsko odločitvijo.

Internet tako pomembno dopolnjuje obstoječe družbene vezi posameznika in promovira »mrežni individualizem«, ki predstavlja premik iz tradicionalne komunikacije med gospodinjstvi v komunikacijo med osebami, ki se lahko nahajajo izven neposredne skupnosti in tako omogoča širši izbor in nabor potencialno uporabnih vezi (Boase et al., 2006: 3). Nastal je celo nov izraz, ki izraža povezovalno vlogo na dveh nivojih: lokalnem in širšem globalnem, to je »glokalizacija«.³⁵

Kako torej zaključiti; ali internet oziroma »cyber« omrežje gradi ali načenja socialni kapital? Odvisno do stališča. Po kriterijih, ki smo si jih zastavili v začetku vsekakor ne, saj težko zaključimo, da zgolj negativno vpliva na intenziteto in kakovost medsebojnih stikov kot tudi aktivnosti v družbenem življenju. Vsekakor pa vso aktivnost postavlja v drugačen okvir in ponuja možnosti drugačnih odnosov, ki spreminjajo udeležence in skupnost v t.i. virtualnih skupnostih, kjer fizična odsotnost pravzaprav šele vzpostavlja možnost odnosa. »Cyber« omrežje namreč predstavlja neke vrste družbeni eksperiment, možnost posameznikove rekonstrukcije in graditve drug(e)ane identitete s tem pa se lahko povezujejo vrednote zaupanja in vzajemne recipročnosti, kot tudi zlorabe in krepitve družbeno razdiralnih sil. Na ravni socialnega kapitala pa so to zgolj procesi, zato jih tehnologija lahko samo potencira, vendar v obe smeri, družbeno pozitivno in družbeno negativno. Vsekakor pa se socialni kapital intenzivira in ponuja nove možnosti nadgradnje in degradacije, na vrednostnem in povsem eksistencialnem nivoju človeškega življenja. Kar je pomembnejše je, da se fenomen interneta najpogosteje (najlažje) razmišlja v okolju in prevladujočih družbenih orientacijah in tako lahko podamo zaključek. Internet bo na socialni kapital *vplival*; odvisno od teoretske predpostavke, s katero razmišljamo o socialnem kapitalu bo nanj vplival pozitivno ali negativno.³⁶ Do podobnih zaključkov v svoji raziskavi o internetu, kot novem dejavniku družbenega razlikovanja, prihaja tudi

³⁴ Virtualna skupnost je dokaj nejasen koncept, vendar pogledajmo Rheingoldovo razumevanje tega fenomena. »Virtualna skupnost so zgoštevane družbenosti, ki se zgodijo na spletu, ko dovolj ljudi sodeluje v javnih diskusijah dovolj dolgo z dovolj človeških občutkov, da se stke mreža osebnih odnosov v cyberprostoru« (Rheingold v Ferlander, 2003: 103).

³⁵ Izraz označuje dva vzporedna procesa. Hkratna krepitev lokalne in globalne skupnosti ob čemer pa slabi tradicionalna nacionalna pripadnost.

³⁶ O pozitivnih in negativnih učinkih interneta, predvsem za večino najbolj perečemu problemu – pornografiji, pa je MacKinnon lepo zapisal: »pornografija v cyberprostoru je pornografija v družbi – zgolj potencirana, množičnejša in še bolj bolna« (MacKinnon v Ferlander, 2003: 101). In tako verjetno velja podobno tudi za vse ostalo...

Oblak (2002). Meni, da še ni možno natančno opredeliti prepletanja življenjsko-stilskih tipizacij in učinkov interneta na njihova spreminjanja.

3. POMEN SOCIALNEGA KAPITALA ZA DELOVANJE SODOBNIH DRUŽB

Skozi prerez razvoja teorije socialnega kapitala lahko opazimo, da je koncept prehodil pot od *neznanstvenega* pogleda na težave družbe, do koncepta, ki vse bolj okupira najrazličnejše akademske sfere, ki prečijo sociološke, ekonomske tudi politične teorije razvoja družb. Hkrati pa socialni kapital vse bolj postaja tudi orodje oziroma način oblikovanja politik in razmišljanja o možnih načinih spodbujanja napredka družb. Vendar je ta diskurz prevladujoč predvsem na način ekonomske konceptualizacije tega pojma. Sodobne družbe se srečujejo z vedno novimi izzivi na področju zagotavljanja notranje kohezivnosti, gospodarske uspešnosti in ohranjanja lastne identitete. Po drugi strani pa tudi z nujnim preseganjem zgolj introvertiranega delovanja, s ciljem ohraniti in vzdrževati status v mednarodnem sistemu moči, preko neposrednega delovanja oziroma delovanja v mednarodnih institucijah. Reševanje kateregakoli izmed izpostavljenih izzivov ne poteka izolirano od reševanja drugih niti na notranjem področju, kaj šele na mednarodnem. Pravzaprav lahko predpostavimo, da se tudi notranje težave rešujejo z mislijo na posledice v mednarodnem okolju in obratno. In če to velja za državo, kot obliko skupnosti, ki svojo identiteto in smisel obstoja osmišlja vse od Vestfalskega miru naprej, kaj lahko potem velja za sistem, ki želi presegati³⁷ obstoječe sisteme družbene organizacije v obliki držav.

Evropska unija kot projekt miru ali prostor ekonomske in družbene blaginje³⁸ ali pa preprosto funkcionalna zveze držav, se je iz začetnih ekonomsko-funkcionalnih povezav med zgolj šestimi državami, v dobrih petdesetih letih razširila na petindvajseterico držav in iz gospodarskega sodelovanja se je razvilo sodelovanje na skoraj vseh področjih življenja države. Pomembnejši kot kvantitativni kriterij rasti pa je »kvalitativni« kriterij, nivo sodelovanja in poseg v tradicionalno suverenost delovanja držav oziroma vzpostavitev struktur, ki način izvajanja suverenosti postavljajo v kontekst, katerega sodobna država še ni doživela. V integracijskem

³⁷ Razprave o tem ali proces nastajanja Evropske unije dejansko (merjeno z rezultati in posledicami za države, državljane, družbene vrednote,...), pomeni projekt preseganja koncepta države in prehod na višji nivo družbene organizacije ali pa je to še eden izmed projektov hegemonije moči najmočnejših držav, ki je utemeljen na ekonomski moči ne bomo načenjali. Za potrebe tega razmišljanja bomo to hipotetično predpostavili, saj v kolikor tega ne storimo, potem tudi celotna umestitev koncepta socialnega kapitala v ta proces po našem mnenju ne more dati nikakršnih bistveno svežih pogledov na konstrukcijo družbenega.

³⁸ Trenutno prevladujoča »policy« predstava, o napredku in uspešnem razvoju Evropske unije, temelji na zagotavljanju ekonomske blaginje za vse svoje članice.

procesu je Unija naletela na problem, ki ga Luhmann (v Makarovič, 2000: 195) opisuje kot hiperkompleksnost.³⁹ Integracijski proces, ki ga lahko brez tveganja poimenujemo tudi kot hiperkompleksni proces, želi tako združiti različne enote – države, v novo skupnost in s tem posledično združuje tudi vse notranje elemente te strukture. Vprašanje za nas je kako lahko socialni kapital pripomore k tem procesom, če sploh lahko. Najprej si bomo ogledali nekaj empiričnih pregledov o prispevku socialnega kapitala k ekonomski blaginji nato pa skušali preko raziskave o preseganju vrzeli med novimi članicami Evropske unije in starih članic, s pomočjo socialnega kapitala, podati končno razmišljanje o socialnem kapitalu in njegovi vlogi pri procesu nastajanja Evropske unije.

Empirične ekonomske raziskave imajo načelno, jasno teoretsko osnovo. Ekonomski pogled pravi, da ponavljajoči se odnosi (preigravanje situacije zapornikove dileme), rešujejo problem oportunitizma in *free-rider* pojava (Glaeser et. al., 2001, Fidermuc et. al. 2004, Knack in Keefer, 1997). Na ta način se tudi v največji meri pojasnjuje, zakaj navkljub predpostavki o racionalnem in egoističnem posamezniku, prihaja do sodelovanja in oblikovanja določenih norm in odnosov vzajemnosti. Razkorak, ki nastaja med sociološkimi in ekonomskimi pristopi je v tem, da ekonomski pristopi le stežka analizirajo socialni kapital iz vidika skupnosti. Vzrok temu so eksternalije, zato večinoma pristopajo k socialnem kapitalu, kot določenim družbenim karakteristikam posameznika, ki mu omogočajo, da v interakciji pridobiva koristi. Socialni kapital je v ekonomski govorici postal neke vrste ideologija prednosti, merljivost katerih pa je še vedno v povojih. Glaeser⁴⁰ je v pristopu k modeliranju procesov nastajanja socialnega kapitala razvil model optimalne individualne investicijske politike posameznika: z odnosi kot investicijo, številom interakcij, vključevanjem faktorja mobilnosti in starosti, dejavnikom časa in razdalje in prišel do sledečih zaključkov: socialni kapital usiha s starostjo in pričakovano mobilnostjo, socialni kapital je večji v

³⁹ Hiperkompleksnost označuje stanje, ko je sistem zaradi svoje operative zaprtosti in operative zaprtosti drugih podsistemov resno omejen najprej pri dojemanju sistemov v svojem okolju in s tem tudi pri morebitnem usklajevanju z njimi, nato pa še pri morebitnem posegu vanje. Poleg tega že načrtovanje samo po sebi povečuje kompleksnost sistema, kajti četudi bi načrtovalec poznal vso kompleksnost sistema (kar niti ni mogoče), bi že samo načrtovanje ustvarjalo novo (nenačrtno) kompleksnost. Luhmann hiperkompleksnot aplicira na družbo kot tako, vendar menim, da je ta koncept izjemno primeren tudi za opis stanja delovanja EU.

⁴⁰ Dodajmo, da je Glaeser (Glaeser et. al., 2001), kot tudi drugi, npr. Englebert, Knack in tudi mnogi zagovorniki socialnega kapitala opazal dejstvo, da se socialni kapital najlažje meri po učinkih, oziroma po tem kaj naj bi bili njegovi učinki. Kako dvorezen meč je lahko takšno razumevanje je v svojem delu predstavil ravno Englebert (Engelbert, 2001).

poklicih z večjimi zahtevami po sposobnostmi za delo z ljudmi, socialni kapital je večji med lastniki domov in pada s fizično razdaljo med posamezniki, ljudje ki investirajo v človeški kapital hkrati tudi investirajo v socialni kapital in kot zadnje, socialni kapital ima lastnost medosebnega dopolnjevanja.

Iz ekonomskega vidika so to merljive posledice socialnega kapitala, v katerega posameznika vlaga, v pričakovanju donosa. Vloga zaupanja kot ključnega elementa socialnega kapitala ni sporna, saj zaupanje zmanjšuje transakcijske stroške in povečuje učinkovitost, kar v končni posledici vodi k boljšim ekonomskim rezultatom. Tudi raziskava Knacka in Keeferja⁴¹ (1997) temu pritruje in hkrati razširja polje ekonomske vrednosti socialnega kapitala na nivo skupnosti in države. Gospodarsko okolje, kjer prevladuje predvidljiva in zanesljiva državna uprava, zmanjšuje oportunistne stroške stalnih prilagajanj in potencialno nepredvidljivih odločitev in s tem neposredno faktor tveganja v poslovanju. V svoji raziskavi sta Knack in Keefer mero kohezivnosti in posledično stopnjo socialnega kapitala v skupnosti, merila preko odgovorov na vprašanja, ki so posredno merili egoizem in oportunizem posameznikov.⁴² Rezultati, do katerih sta prišla so pokazali, da zaupanje ter močna in kohezivna civilna družba signifikantno pripomorejo k skupni ekonomski rasti. Do podobnih ugotovitev prihaja večina raziskav s tega področja, omenimo pa na tem mestu še raziskavo La Porte (1997), ki je pokazala, da obstaja močna korelacija med učinkovito državno birokracijo in zaupanjem ter negativna povezava med zaupanjem in korupcijo. Navkljub morda samoumevnim zaključkom je morda smiselno omeniti kritiko, ki je povezana z merjenjem zaupanja, tako na nivoju zaupanja državljanov v institucije, voditelje ali druge skupnosti, kot medsebojnega zaupanja.

Vprašanje namreč je, kako meriti-kvantificirati zaupanje. Navkljub temu, da izmerjeno zaupanje morda lahko smatramo kot dobrino družbe, pa se ta izkaže za zelo izmuzljivo kategorijo, ki lahko močno zavaja. Namreč ocena zaupanja v državno institucijo je lahko posledica bodisi slabe izkušnje posameznika, trenutnih slabosti v njenem delovanju ali splošnega nestrinjanja v skrajni posledici morda celo s samo državno ureditvijo. Izmerjen nivo zaupanja se lahko spreminja tudi z npr. volitvami, ko

⁴¹ Obširne in močno kritiziran raziskave o vplivu socialnega kapitala, predvsem v državah v razvoju, izvaja Svetovna banka.

⁴² Vprašanja so bila sledeča: 1) ali bi zahtevali od države ugodnosti navkljub temu, da do njih niste upravičeni; 2) ali plačujete vozovnico za javni transport; 3) ali utajate davke; 4) ali obdržite denar, če ga najdete; 5) ali prijavite škodo, ki jo npr. po nesreči povzročite na vozilu na parkirišču (Knack in Keefer, 1997: 1256)

nekateri posamezniki izgubijo zaupanje v institucije, drugi pa ga hipoma pridobijo, v kolikor ga merimo zgolj kot trenutno stanje ali vzdušje.

Kakšen pomen ima torej lahko socialni kapital, kot koncept za razmišljanje o smeri razvoja sodobnih družb? Raziskave identificirajo določene povezave in namigujejo na določene vzorce norm obnašanja, ki lahko pripomorejo k učinkovitejši in uspešnejši družbi. Adam (2006) v opredelitvi ključnih razvojnih problemov na ravni socialnega kapitala identificira tri osnovne funkcije socialnega kapitala v sodobni družbi:

1. Socialni kapital kot katalizator človeškega in intelektualnega kapitala.

V tem primeru naj bi socialni kapital reševal problem prenosa in intermediacije med razvojno in aplikativno sfero (industrija, državna uprava). Obstoje in ohranitev omrežij na osnovi generalizirane recipročnosti, zaupanja in pripravljenosti za kooperacijo je predpogoj za prenos in širjenje znanja in inovacij.

2. Socialni kapital kot osnova za višje nivoje sinergije in koordinacije. V ospredje sta tukaj postavljeni povezovalna in premostitvena vloga socialnega kapitala, kar je neposredno povezano s transakcijskimi stroški.

3. Socialni kapital kot »mazivo« omrežnih oz. projektnih organizacij.

Problem, ki naj bi ga socialni kapital reševal v tem primeru je povezan z omilitvijo birokratizma, spodbujanjem delovanja in nastajanja ad hoc organizacijskih oblik, ki temeljijo na t.i. »spontani sociabilnosti«.

Iz vseh treh funkcij bi lahko razbrali, da socialni kapital prevzema funkcijo »prenosa«, oziroma razvoja določene komunikacije ali organizacije. Ob tem bi se vrnil k razmišljanju na začetku, ko smo se vprašali ali ni morda socialni kapital, kot tudi ostali omenjeni kapitali, izgubil, oziroma postal predominantno karakteriziran z ekonomskimi razlagami in konotacijami. Posledica tega je tudi »notranja napetost« koncepta, ki naj bi povezoval (vsaj) dve sferi, sociološko in ekonomsko, kar je vodilo k prevladi določenega razumevanja tega fenomena. V tem primeru ekonomskega. Ob tem se mu v prvi vrsti pripisuje funkcija prenosa,⁴³ ki pa jo onemogočajo že same

⁴³ Funkcija prenosa ali mediacije mu je »pisana na kožo«, saj brez izjeme (vsaj po našem vedenju) nobena od definicij socialnega kapitala ne izpušča elementa povezanosti posameznika z drugimi oziroma družbene mreže.

predpostavke prevladujočega pogleda na njegovo osnovo. Koncepti kot so norme, zaupanje in recipročnost v funkciji ekonomije obstajajo v povsem drugih okoliščinah, kot pa jih npr. identificirajo številne druge sociološke smeri. Socialni kapital naj bi tako premagoval oziroma gradil povezave med individualnimi racionalni ekonomskimi subjekti oziroma med etabeliranimi hierarhičnimi strukturami na način zagotavljanja njihove večje funkcionalnosti. Iz ekonomskega in gospodarskega vidika to merimo s kazalci produktivnosti, večjega obsega proizvodnje ali višino bruto domačega proizvoda. Socialni kapital, kot koncept, to nujno tudi funkcionalno zaznamuje z vidika njegovega delovanja, konstituiranja in funkcije. Postane funkcija ekonomske logike. Usoda kakršno smo mu napovedali že na začetku.

Socialni kapital torej vsekakor lahko pripomore k ekonomski blaginji družbe, kot celote. Še posebej naj bi to veljalo za tranzicijske države, pristopnice k Evropski uniji. Adam (1998; 2006 in Iglič, 2001) v tem pogledu izpostavljata predvsem vprašanje nevladnih organizacij in projektnih skupin. Značilno za tovrstno organizacije in skupine je ravno to, da tako iz vidika teoretičnega pristopa, kot tudi delovanja najlažje akumulirajo socialni kapital in tako potencialno predstavljajo pozitivno smer v načinu delovanja v družbi. Vseeno pa si bomo v zaključku dovolili razmišljanja ali je to vse, kar bi lahko ta koncept, ki ima morda to prednost, da je relativno nov lahko doprinesel k družbenem in kakšne možnosti preživetja v tej obliki socialni kapital glede na stanje razvoja ekonomske in družbene sfere sploh ima.

3.1 Socialni kapital in Evropska unija: razmišljanje o integracijskem procesu

Z največjo širitvijo Evropske unije z desetimi novimi članicami leta 2004, je bila Unija soočena z do sedaj največjimi izzivi na področju harmonizacije skupne zakonodaje, premagovanju ekonomskega šoka in s tem povezanih predpristopnih finančnih pomoči, kot nenazadnje tudi s pomembnimi implikacijami za novo nastajajoče politično (ne)ravnovesje. Vse nove članice niso bile le ekonomsko manj razvite, s seboj so prinesle tudi zgodovino politične in svetovno nazorske usmeritve, ki je močno zaznamovala njihove družbe. Dodatni moment, ki ga je morda smiselno omeniti je tudi, da so vse nove članice še do nedavnega bile pod vplivom režimov, ki niso niti dovoljevali kaj šele spodbujali demokratičnih norm ali odprtega tržnega gospodarstva. Ob tem se je na ravni splošne zavesti tudi porajal neke vrste strah, da

bodo države s pridružitvijo novi zvezi ponovno izgubili del suverenosti, ki so jo ravno pridobili.⁴⁴

Iz vidika socialnega kapitala lahko izpostavimo nekaj primerov študij, ki so skušale pokazati, kako se nove in stare članice razlikujejo v stopnji socialnega kapitala in kakšne posledice ima to za pridružitveni proces. V obsežnem zborniku Mihaylova (2004) predstavlja izsledke raziskav s področja tranzicije institucij, ekonomije in razvoja šolskega in zdravstvenega sistema. Tudi Fidermuc (2004) in Adam (1998) se ukvarjata s problemom približevanja novih članic, z vidika koncepta socialnega kapitala. Izpostavimo lahko skupne ugotovitve, ki nakazujejo na težavo t.i. »path dependency«⁴⁵ v tranziciji post komunističnih družb, odsotnost intermediarnih struktur in nevladnih organizacij, ki kot osnovne celice socialnega kapitala tako posledično tudi vplivajo na nizek nivo socialnega kapitala. Navkljub temu, da v državah pristopnicah socialni kapital nazivno naj bi obstajal v obliki določenih civilno-družbenih struktur pa se navzven manifestira kot »negativni socialni kapital« ali celo kot je to opisal Fukuyama, »zlomamerni krogi«, ki v obdobju tranzicije iščejo predvsem lastne koristi. Posledica tega je visoka stopnja sive ekonomije, korupcija, splošno nezadovoljstvo državljanov in nezaupanje v državne institucije. Iz tega bi lahko sklepali tudi, da obstaja pomanjkanje t.i. premostitvenega in povezovalnega socialnega kapitala. Odsotnost tega pomeni, da obstaja slabša socialna mreža, obstaja manj poti širjenja in preverjanja informacij in posamezne »skupnosti socialnega kapitala«, pravzaprav delujejo na način partitokratskega sistema zadovoljevanja lastnih potreb in širjenja vpliva. Nezaupanje do državnih struktur, ki je lahko posledica tega, pa je imelo za pridružitveni proces posledico, ki smo jo opisal že prej.

Integracijski proces (je) poteka(l) na principu »*quid pro quo*«, države pristopnice morajo izpolnjevati določene pogoje v zameno pa lahko pristopijo k integraciji in imajo s tem potencialno dostop do višjih nivojev centrov moči odločanja. Potencialno v smislu, ker se tudi na ravni Unije preko mehanizmov odločanja odraža »moč«

⁴⁴ Takšne strahove oziroma pomisleke je (bilo) po mojem mnenju lahko razbrati predvsem iz obsežnih pogovorov in pogajanj ob projektu sprejemanja Evropske ustave, kot tudi iz izjav mnogih političnih predstavnikov držav pristopnic.

⁴⁵ Putnam (1992) ta pojem uporablja za razlago različnih stopenj družbene razvitosti in njihove učinkovitosti pri delovanju in notranje kohezije. Meni, da zgodovinski razvoj pomembno vpliva na trenutno stanje družbe in njene karakteristike.

države, merjena predvsem z njeno velikostjo.⁴⁶ Evropska unija je tako tudi velik politični projekt in konstituira novo in drugačno obliko sobivanja držav. Odločitev za sodelovanje pri tem projektu je z vidika članic seveda rezultat najprej politične volje, ki se mora akumulirati do te mere, da projekt postane sprejemljiv tudi za večino državljanov. Odločitev za pristop tako vključuje tehtanje prednosti in pomanjkljivosti, ki seveda niso absolutne in načeloma predstavljajo kompromisni presek različnih notranjih centrov moči.

Zanima pa nas, kako lahko tukaj vpeljemo koncept socialnega kapitala, tokrat iz ne prvenstveno ekonomskega vidika, pač pa iz vidika katalizatorja procesa usklajevanja na ravni države in nato *vis-a-vis* Evropski uniji. Zapisali smo že, da je socialni kapital prvenstveno primeren kot medij, preko katerega se prelivajo informacije in tako spodbujajo nastanek novih odnosov, ki (naj bi) temeljili na normah in vrednotah vzajemne recipročnosti in tako poskrbeli za povratno informacijo. Odsotnost socialne mreže v novih državah pristopnicah je tako lahko bila tudi posledica režima, ki ni tega ni dovoljeval, oziroma je določene sicer spodbujal, vendar nato nad njimi tudi izvajal strogo kontrolo. Ob tem tako ni prihajalo do »spontane sociabilnosti«, tudi zaradi splošnega nezaupanja, ki je bilo posledica režima in splošnega nezaupanja v državne strukture, ki so še pred nedavnim predstavljale povsem drugo družbeno usmeritev. Odsotnost tovrstne mreže je tako lahko tudi pomembno prispevala k slabšim ekonomskim rezultatom.

Z vidika Evropske unije pa se postavlja še eno vprašanje in sicer, kako pospeševati »integracijo« med ljudmi, torej socialni kapital. Zgolj finančna pomoč po našem mnenju ne more graditi odnosov vzajemnega zaupanja, saj prihaja v instrumentalni obliki. Kar je ključno je posameznikom omogočiti dostop do informacij in pospeševati konkretno sodelovanje, kar bo utrjevalo občutek, da so soudeleženi v procesih, ki se sicer odvijajo izven njihove neposredne bližine, imajo pa na njih neposreden vpliv. Komunikacija preko socialne mreže omogoča tudi povratno informacijo in v kolikor imajo družbene strukture z razvitim socialni kapitalom hkrati tudi sposobnost »spontane sociabilnosti«, svojo strukturo še krepijo in s tem predstavljajo vplivnejši in potencialno uspešnejši družbeni sistem države, ki je notranje koherenten in posledično tudi koheziven in tako lažje predstavlja in izvaja lastne interese. Pomembno je, da se »spontana sociabilnost« ne konča znotraj meja posamezne

⁴⁶ Popolnoma to seveda ne drži, kar je seveda očitno iz razmerja glasov v Evropskem svetu in številom poslancev v Evropskem parlamentu.

države, pač pa deluje na način, da dosega kar največjo možno širino pri povezovanju, kar načeloma Evropska unija spodbuja in omogoča.

Vprašajmo se za konec še retorično vprašanje: ali lahko socialni kapital deluje tudi kot potencialno razdiralna sila v procesu nastajanja Evropske unije? Upošteva trend pri raziskavah socialnega kapitala, ki vidijo predvsem ekonomske prednosti, tega strahu ni. V kolikor pa socialni kapital lahko predstavlja tudi »inkubator«⁴⁷ razmišljanja o družbenem, ki trenutnega projekta ne vidi kot samoumevnega in ekonomsko upravičenega, je to lahko vprašanje, katerega bi bilo vredno razmisliti. Konstrukcijo družbenega, ki jo poganja prevladujoča liberalno kapitalistična logika močno omejuje možnosti vzpostavljanja resne alternative. Na način »*deus ex machina*« to niti ni možno, kar velja tudi za primer socialnega kapitala. Vendar nenehni proces vzpostavljanja odnosov in sodelovanja posameznikov, kar socialni kapital je, načelno omogoča razvoj kakršnega koli družbenega okolja. Vprašanje pa je kako z našim umom, kot funkcijo družbenega, takšen proces začeti.

⁴⁷ Česar v diplomski nalogi nismo pogosto omenjali je, da tudi npr. skupnosti ali organizacije, ki imajo cilj bodisi nasilno ali nenasilno delovati na način izkoriščanja in škodovanja drugim posameznikom ali skupnostim, znotraj sebe v teoriji akumulirajo socialni kapital.

Vse mogoče misli so bile, vendar bi ti jih težko razložil.
Glej, moj Govinda, tole je ena mojih misli, ki sem jih našel:
modrost ni razložljiva. Modrost, ki jo modrijan skuša razložiti
vselej zveni kakor norost.
»Saj se šališ?« je vprašal Govinda.
Ne šalim se. Pripovedujem, kar sem dognal. Znanje je mogoče
razložiti, modrosti ne. Mogoče jo je najti, mogoče jo je živeti,
mogoče se je zanesti nanjo, mogoče je z njo delati čudeže, vendar
povedati in poučevati je ni mogoče.

(Herman Hesse; Siddharta, 2004: 117)

4. SKLEP

Na začetku smo nakazali, da za socialni kapital velja, da ne obstaja en prevladujoč pogled na ta koncept. Obstaja presek vsebine koncepta, ki je prisoten pri večini in se nanaša na obstoj socialne mreže in definicije preko delovanja, torej kako naj bi socialni kapital prispeval k boljšemu delovanju družbe. V prikazu razvoja teorije menimo, da je opazna razlika med začetnimi opisi tega koncepta in trenutno prevladujočimi pogledi. V začetku je šlo za način delovanja, ki je temeljil na morda naivnih in moralno obarvanih pogledih in se je reflektiral preko kritike obstoječega stanja v družbi hkrati pa izpostavljal tedanji družbeni sistem kot neprimeren in krivičen. Poganjalo ga je razmišljanje o delovanju na način konstruktivne kritike, ki je bilo v veliki meri vpeto v »kritični pragmatizem«, kar ga je ravno morda stalo sposobnosti, da se trdneje usidra v družboslovno zavest.

Ob ponovni oživitvi, se je ta koncept pojavil v duhu pojasnjevanja stanja določenih družb in njihovih dosežkov kot prednosti, ki naj bi jih ta družba imela ravno zaradi akumulacije in sposobnosti nadaljnjega razvoja socialnega kapitala. Hkrati s tem se je dogajala tudi ekonomizacija pojma in sodobni avtorji o njem večinoma razpravljajo na način ekonomskih prednosti, ki jih lahko socialni kapital predstavlja za družbo. Ponovno rojstvo socialnega kapitala se je zgodilo v času, ko je močno usidrana ekonomska logika kapitalizma. Sama obravnava sestavnih elementov koncepta se tako premišljuje v prevladujočih terminih kapitala in družbene koristnosti. Vseld temu

tudi zahteve po konceptu, ki ne bo krilatica, pač pa bo imel merljive posledice in ga bo možno izvajati na način npr. razvojne politike oziroma ga bo možno metodološko kvantificirati. Težava je, da koncept vsebuje elemente, ki jih je težko meriti in so morda celo nemerljivi (zaupanje, stopnja vzajemnosti, spontana sociabilnost). Procesi, ki napajajo socialni kapital, so namreč odnosi, ki se združujejo v socialno mrežo. Vsak posameznik je motiviran z določenimi vzgibi za vzpostavljanje odnosov in meriti končno stanje mreže je po našem mnenju z obstoječimi, prvenstveno ekonomskimi merili omejujoče zaradi sledečega dejstva: vsak odnos pomeni sprotno vzpostavljanje neke realnosti, ki niha v intenziteti in kvaliteti, ravno zaradi osebnih karakteristik in vzgibov vpletenih posameznikov. Celotna mreža je zato živa tvorba in v procesih interakcije so lahko lastnosti te mreže tudi neekonomske narave. Uporabnost koncepta, zgolj iz vidika ekonomske vrednosti teh mrež, je po naše omejujoča. Socialni kapital v trenutni logiki tudi ne more delovati izven ekonomske miselnosti in to velja za vse tri predstavljene teoretike, saj mu že teorija onemogoča graditev drugačnega okolja, kot pa je prevladujoče.⁴⁸ Norme in vrednote so mišljene v ekonomskem smislu, kar jih ponovno reducira. Ravno norme, vrednote in solidarnost so koncepti, ki posegajo na raven človekovega delovanja, ki je vedno lahko iracionalna in neproduktivna iz vidika vsakdanjega življenja ali pa se nam takšna kaže zgolj zaradi našega razumevanja stvari.

Vrnimo pa se k našim hipotezam. V prvi hipotezi smo zapisali, da socialni kapital predpostavlja procesualno razumevanje družbenih interakcij in je tako še posebej primeren za reševanje kompleksnih družbenih vprašanj. Temu lahko, v luči dosedanjih izsledkov o delovanju socialnega kapitala, verjetno pritrdimo. Ponuja namreč možnosti napredovanja na nivoju družbene kohezivnosti, ekonomske blaginje in konkurenčnosti držav. Vendar pa smo našo hipotezo želeli osmisliti malce

⁴⁸ Vsakršna solidarnost ali koordinirano delovanje je vpeto v ekonomske odnose, saj sicer lahko siromaši katero do vpletenih strani ali celo vodi do sankcij sistema. Vzemimo banalen primer gradnje hiše. Oseba A je gradbinec in ima prijatelje, ki opravljajo druga potrebna dela za izgradnjo hiše. V kolikor želi oseba A priti do hiše ceneje, bo za pomoč prosil prijatelje in predpostavil, da mu ne bodo zaračunali polne cene, pač pa manjšo oziroma mu bodo pomagali ob pričakovanju vrnitve usluge v prihodnosti. Če oseba A za lastne potrebe nakupi potreben material po nižjih cenah, kot podjetnik, ga sam sebi seveda ne bo prodajal, pač pa bo našel »luknjo« v računovodskem sistemu. Tudi če mu bodo prijatelji zaračunali del uslug teh verjetno ne bodo upoštevali pri poslovanju, zaradi davčnih predpisov, v kolikor pa mu bodo pomagali zastoj so za to porabili določene resurse, ki bi jih sicer lahko namenili za drugo dejavnost, ki bi jim prinesla dobiček. Socialni kapital lahko torej dobronamerno vodi vse vpletene strani v navzkrižje tako z državo kot tudi z njihovimi interesi, za katere pa je pomembno poudariti sledeče. Četudi bi bili vsi pripravljeni delo opraviti brezplačno si to preprosto ne morejo pogosto privoščiti.

drugače, ravno preko »intangible«⁴⁹ elementov, kot so vrednote in tisto, kar daje materialnim stvarim smisel, kot je zapisal Hanifan. Namreč procesi interakcije, ki jih socialni kapital vključuje, imajo potencial vedno znova ustvarjati novo konstrukcijo družbenega, vseh stvari, ki nam sestavljajo trenutno življenje. Bohm (v Lukšič, 1997: 16) pravi, da gibanje tako pomeni »proces, v katerem stvari stalno spreminjajo svoje lastnosti in kvalitete, postajajo druge stvari«. Bohm to stališče zaostri do te mere, da celo trdi, da stvari ni in da so samo procesi. In gradnja socialne mreže je gibanje posameznika po materialnem svetu, kot tudi po ne-materialnem svetu in močnejši poudarek temu razmišljanju bi lahko veliko dodal k socialnemu kapitalu kot konceptu prednosti.

Drugo hipotezo, ki pravi da je za Evropsko unijo ključno, da že na ravni članic krepi socialni kapital in ga nato evolutivno prenaša v svoje delovanje na transnacionalni ravni, po našem mnenju, tudi lahko potrdimo. Unija to pravzaprav že počne, ko skuša z raznimi ukrepi krepiti civilno družbo in ostale elemente družbe, ki spodbujajo asociativno delovanje in vlaganje v znanje in napredek. To bi lahko bil tudi dvorezen meč, na kar s primerom Svetovne banke opozarja Englebert (2001). Svetovna banka naj bi krivdo, za določene neuspele intervencije na ekonomskem področju, naprtila družbam samim z razlago, da ukrepi niso uspeli ravno zaradi pomanjkanja socialnega kapitala v teh družbah. To ugotovitev naj bi nadalje uporabljala kot opravičilo, za poseg na določena druga ne-ekonomska področja, s ciljem krepiti socialni kapital. S tem povečuje naj bi povečevala svoj vpliv in usmerjala razvoj teh družb. Tukaj se Englebert že dotika vprašanja, ki bi ga lahko poimenovali političnost socialnega kapitala.

Zanimivo,⁵⁰ da se v političnem besednjaku strank socialni kapital še ni udomačil, čeprav se je že nakazal kot policy. Lep primer so npr. skandinavske države in države Beneluxa, katerim empirične raziskave pripisujejo visoko stopnjo socialnega kapitala (Iglič, 2001; Rothstein, 2002). Razlage tovrstnega stanja se ponavadi zaključujejo z ugotovitvami, da je v omenjenih državah visoka stopnja družbene vključenosti, med ljudmi vlada visoka stopnja zaupanja, v porastu je delovanje v prostovoljnih organizacijah hkrati pa vlada tudi visoko zaupanje v politične institucije.

⁴⁹ Povsem slovarska definicija tega pojma je: »nekaj, kar ni definirano oziroma jasno; zamegljeno oziroma težko opisljivo«.

⁵⁰ Seveda moramo pri tem dodati, da gre pri tem vzrok kaj lahko iskati pri premalo obširno zastavljeni analizi programov delovanja političnih strank s strani avtorja. Vseeno pa lahko rečemo, da v širšem političnem besednjaku političnih strank, socialni kapital vseeno še ni prisoten na način političnega programa.

Dodati je potrebno, da je v teh državah tudi nadpovprečno visoka stopnja vključenosti žensk tako v politiko kot tudi v gospodarstvo. Rothstein (2002) na primeru Švedske izpostavlja tudi pomen sodelovanja med vlado in prostovoljnimi organizacijami, ki se je ohranjal tako v času vladanja konzervativne, liberalne kot tudi social-demokratske stranke. Morda bi lahko tvegali zaključek, da je političnost socialnega kapitala, predvsem v politični kulturi vendar s tem zopet podajamo tautološki zaključek.

Morda je zgornji primer nakazal, kako neotipljive stvari, spontana sociabilnost in vključevanje vseh družbenih resursov z istim ciljem, lahko presegajo zgolj instrumentalno vlogo delovanja na trgu, če jim je to dopuščeno. Socialni kapital bi se, po našem mnenju, moral povezovati tudi s to komponento človeškega in družbenega življenja in tukaj ne želimo poudarjati katerekoli ideologije ali nabora vrednost. Zavedamo se tudi, da lahko ravno s tem socialni kapital pridobi ravno nasproten učinek rušitelja in relativizatorja vseh norm in vrednost, ki sedaj družbo vendarle nekako držijo v bolj ali manj miroljubnem sožitju. Vendar je to tveganje, ki ga je potrebno sprejeti in delovati na način, da do tega ne pride.

Dodajmo za konec še kritiko lastnega dela. Namen s katerim smo pisali to nalogo je bil v veliki meri dovoliti si razmišljati izven že predstavljenih okvirjev in ob tem ne pisati nove teorije, pač pa odpirati vprašanja. Spričo meja, ki nam jih postavlja doseg našega poznavanja in subjektivno razumevanje tega koncepta, so mnogi vidiki morda naivni vsekakor pa teoretsko šibki. Vseeno pa menimo, da je naloga dosegla svoj namen v koliko je morda vzbudila dvom, da smo s teorijo socialnega kapitala na »pravi poti«.

LITERATURA

- Adam, Frane (1998): *The Relevance of Social Capital and Intermediary Structures for the Creation of Systemic Competitiveness – Some Lessons from Southern and Eastern –Central Europe*. *Družboslovne razprave* XIV(26), 48-58.
- Adam, Frane Borut Rončević (2003): *Socialni kapital: opredelitve in raziskovalne strategije*. V: Makarovič, Matej (ur.): *Socialni kapital v Sloveniji*, 5-33. Ljubljana: Sophia.
- Adam, Frane Borut Rončević Matevž Tomšič (2006): *Socialni kapital za SRS*. Dostopno na <http://www.sigov.si/zmar/projekti/srs/gradiva/sockap.pdf> (14. julij 2006).
- Boase, Jeffrey John Horrigan Barry Wellman Lee Rainie (2006): *The Strenght of Internet Ties: The Internet and Email Aid Users in Maintaining Their Social Networks and Provide Pathyways to Help when People Face Big Decisions*. Pew Internet & American Life Project 1615. Dostopno na <http://www.pewinternet.org> (6. november 2005).
- Bourdieu, Pierre (1986): *The Forms of Capital*. V: Richardson, John (ur.) : *Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education*, 241-255. New York: Greenwald Press.
- Boggs, Carl (2002): *Social Capital as Political Fantasy*. V: McLean, Scott David A. Schultz Manfred B. Steger (ed.): *Social Capital: Critical Perspectives on Community and »Bowling Alone«*, 183-203. New York: University Press.
- Boyle, James (1997): *Foulcault in Cyberspace. Law and Politics on the Net*. Dostopno na http://www.cyber.law.harvard.edu/works/boyle/Foucault_in_cyberspace.pdf (11. januar 2006).
- Brzezinski, Zbigniew (1995): *Izven nadzora. Globalno vrenje na pragu 21. stoletja*. Ljubljana: Arah Consulting.
- Burt, Ronald (2002): *Structural Holes Versus Network Closure as Social Capital*. Chicago: University of Chicago and Institute European d'Administration d'Affaires (INSEAD).
- Cerar, Miro (2002): *(I)racionalnost modernega prava*. Ljubljana: Bonex.
- Coleman, James (1988): *Social Capital in Creation of Human Capital*. *American Journal of Sociology* 94, 95-120.

- Davies, Norman (1997): *Europe a History*. London: Pimlico.
- Derrida, Jacques (1994): *Drugi rt: spomini, odgovori in odgovornosti*. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXII(170-171), 155-168.
- DeFilippis, James (2001): *The Myth of Social Capital in Community Development*. *Housing Policy Debate* 12(4), 781-806.
- Englebert, Pierre (2001): The World Bank and the Unsuspected Virtues of "Social Capital". Dostopno na <http://www.politics.pomona.edu/penglebert/wbsk.doc> (3. januar 2006).
- Engeström, Jyri (2001): *Sizing up Social Capital*. Dostopno na <http://www.aula.cc/people/jyri/papers/socialcapital/index.html> (13. december 2006).
- Farr, James (2003): *Social Capital. A Conceptual History*. *Political Theory* 31(X), 1-28.
- Februari, Marjolijn (2004): *Ni državljanov brez demokracije*. *Ampak* 5, 14 – 15.
- Fidrmuc, Jan Klarita Gërxhani (2004): *Formation of Social Capital in Eastern Europe: Explaining the Gap vis-a-vis Developed Countries*. Research Paper. Amsterdam: Institute for Advanced Labor Studies.
- Field, John (2003): *Social Capital*. New York: Routledge.
- Fukuyama, Francis (1999): *Social Capital And Civil Society*. George Mason University: IMF Conference on Second Generation Reforms.
- Glaeser, Edward L David Laibson Bruce Sacerdote (2001): *The Economic Approach to Social Capital*. Discussion Paper Number 1916. Harvard: Institute for Economic Research.
- Grootaert, Christiaan (1998): *Social Capital: The Missing Link?*. Dostopno na www.worldbank.org/socialdevelopment (23. januar 2006).
- Hay, Denys (1995): *Evropa rojstvo ideje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Hesse, Hermann (2004): *Siddharta*. Ljubljana: Delo.
- Hopkins, Liza (2002): *What is Social Capital*. Dostopno na <http://www.sisr.net/publications/workingpapers> (23. januar 2006).
- Hribar, Tine (2004): *Evropski demos*. *Ampak* 4, 4-5.
- Iglič, Hajdeja (2001): *Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija*. *Družboslovne razprave* XVIII(37-38), 167-190.

- Knack, Stephan Philip Keefer (1997): *Does Social Capital have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. The Quarterly Journal of Economics* 62, 1251-1288.
- Kump, Sonja (2003): *Socialni kapital in izobraževanje odraslih*. V: Makarovič, Matej (ur.): *Socialni kapital v Sloveniji*, 148-170. Ljubljana: Sophia.
- Lin, Nan (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: University Press.
- Lukšič, Igor (1997): *Onkraj politične mehanike*. V: Bibič, Adolf (ur.): *Kaj je politika*, 11-29. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Makarovič, Matej (2000): *Problemi koordinacije sodobnih družb; k načrtnosti in acentričnosti. Teorija in praksa* 37(1), 164-198.
- Makarovič, Matej (2003): *Socialni kapital v organizacijah*. V: Makarovič, Matej (ur.): *Socialni kapital v Sloveniji*, 80-105. Ljubljana: Sophia.
- Marx, Karl: (1867/1961): *Kapital. Kritika politične ekonomije. Proces produkcije kapitala*. Prvi zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Newton, Kenneth (1999): *Social Capital and Democracy in Modern Europe*. V: Van Deth Jan Marco Maraffi Ken Newton Paul F. Whitlez (ed.): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Norris, Pippa (2000): *The Worldwide Digital Divide : Information Poverty, the Internet and Development*. Dostopno na <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/acrobat/psa2000dig.pdf> (9.september 2006).
- Oblak, Tanja (2002): *Internet kot nov dejavnik družbenega razlikovanja?. Družboslovne razprave* XVIII(40), 107-119.
- Palonen, Kari (1997): *Preučevanje politike kot projekta in kot institucije*. V: Bibič, Adolf (ur.): *Kaj je politika*, 79-87. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Poulsen, Anders Gert Tinggaard Svendsen (2003): *Rise and Decline of Social Capital – Excess Co-operation in the One-Shot Prisoner's Dilemma Game*. Working Paper 03-10. Dostopno na http://www.hha-dk/nat/b_wper/03_10_apgts.pdf (4. februar 2005).
- Pikalo, Jernej (1999): *Zakaj liberalnodemokratska država ni sposobna življenja v globalni soodvisnosti. Časopis za kritiko znanosti* XXVII(197), 137 – 147.
- Putnam, D. Robert (2002): *Democracies In Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: University Press.

- Putnam, D. Robert (1992): *Making Democracy work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Quan-Hasse, Anabel Barry Wellman (2002): *How does Internet Affect Social Capital*. Dostopno na www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/internetsocialcapital/Net_SC-09.PDF (11. december 2005).
- Rooney, David (2004): *Bowling Together*. OECD Observer No. 242.
- Siisiäinen, Martii (2000): *Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam*. Dostopno na <http://www.jhu.edu/%7Eistr/conferences/dublin/workingpapers/siisiainen.pdf> (23. januar 2006).
- Stankovič, Peter (2000): *Sociologija za novo tisočletje? Teoretska sinteza Jeffreyja C. Alexandra*. Časopis za kritiko znanosti XXVIII(198-199), 215 - 227.
- Stiglitz, Joseph (2002): *Globalization and its Discontents*. London: The Penguin Press.
- Szreter, Simon (1998): *Nova politična ekonomija za nove laburiste: Pomen socialnega kapitala*. Political Paper No. 15. University of Sheffield: Political Economy Research Centre.
- Thompson, George (1999): *Cultural Capital and Accounting. Accounting Auditing&Accountability Journal* 12(4), 394-412. MCB: University of Canterbury.
- Tomc, Gregor (2000): *Znanost o človeku*. Časopis za kritiko znanosti XXVIII(198-199), 229 - 247.
- Toplak, Cirila (2003): *»Združene države Evrope« Zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Van Deth, Jan Marco Maraffi Ken Newton Paul F. Whitley (1999): *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Wallis, Joe Paul Killerby Brian Dollery (2004): *Social Economics and Social Capital*. *International Journal of Social Economics* 31(3), 239-258.